

પ ડ દા પા છ જ

જીવાનો ને જીવાનીનું નાટક

૧-૧૭-૭

૬૫૪

કલાનાં પ્રસિદ્ધ પુસ્તકો

ત્રિવેણી અને ધીન્ન' તથા

સવ્વજાતા ચાર ભાસનાટકો

૭-૫-૭

મહન મંદિર

યશવંત પંડ્યા

•

પ્રેરણક ચમત્ સવાઈલાલ પંડ્યા
નર્મદાનિવાસ, દિવાનપરા, જાવનગર

૨૦૧૨-૩૮

૧૧/૧૧/૧૧

૮૦૨૭

૬૫૪

પહેલી વાર : એક હજાર

સર્વ સ્ત્રી સ્વાધીન

માગસર વર્ષ ૭, ૧૯૮૭

654

મુદ્રક મલિલાઈ મહુરભાઈ શુપ્ત
આર્થ સુધારક પ્રેસ, રાવપુરા, વડોદરા

સૌ લા ગય વ' તાં,

આપણે ક્યારે પરણ્યાં; વૈશાખ માસ પણ કયો સંવત અને કઈ તિથિ
અત્યારે સ્મરણમાં નથી. તો ચ એટલું તાણું છે કે લગ્નને પહેલે દિવસે, જેની સ
આપણા વચ્ચેનો અંતરપટ અળગો કરતાં હતાં તે અગિની ધૂણીથી હું તોળાઈ પે
ગયો હતો. પરણવાને પહેલે પગથિયેથી આવી સુસ્કેલીઓ આવે છે એવું કા

કહેલું પણ નહિ ! પછી પગથિયા ઓળંગતાં અંદર શું આવતું હશે; તેનું તો મને ક્યાંથી લાન હોય ? પળવાર એમે થયેલું કે ઘેર ગયું આતુ પરણતુ. પણ પછી આદ્યુ અધુર રખાય એમ નહોતું. એટલે અગ્નિ ઉપરની દાઝ ગોરમહારાજ ઉપર ઢળી. જેવી વિધિની સમાપ્તિ થઇ અને જેવાં મુરખીઓ અને મિત્રો એમને માર્ગે પડ્યા કે એમને મેં મારા દોલિયા પાસ બોલાવ્યા. પ્રદૂધ ગાલ અને પહોળા પેટપરનો પગસેવો લૂછતા જતા, છૂટકારાનો દમ ખચતા, ને તો ય હસતા હસતા એ આ-યા.

“ કેમ લઇ, કંઈ હુકમ ? ”

“ હુકમ શું ? -વિનિત છે. આ તમારો વ્રુમાડો...”

“ એ તો હોય, લઇ. ચોરીની વૂંચી આંખમાં ન લય ને આસુ ન નીકળે તો પરણ્યુ કેમ કહેવાય ? ”

મને થયું કે મારે એમને દમહાવવા પડશે. એ મારે મનમાં વાક્યો ગોઠવતો હતો ત્યાં તો તેમણે જ આગળ ચલાવ્યું.

“ અરે ! તમને તો નશીબદાર ભેડે હું ક્યાણું યાદ પડોરું સૂરત હતું. નીકર એક દોર મૂગ્ગનો ઘામ, બીજી દોર અગ્નિનો બામ, ત્રીજી દોર સગાસબંધી-ઓની ગરબડ...”

“ ચોથી દોર તમારી કમકમ ! પછી ઉપર આલ ને નીચે વરતી ! ”

મારાથી ન રહેવાયું

પણ એમ તો એ ચતુર ને ચબગકે હતા.

“ પણ ભડ, મારે બોલ્યા વિના કંઈ છૂટકા છે ? હું ન બોલું તો પછી તમે પરણો ક્યાંથી ? ”

“ એ તો કીડ, મહારાજ પણ કાલતું શું છે ? ”

“ કાલતું ? ચોડી વરિ, પછી આ સાતપદી, જરાતંગ પહેરામણી, હેવટ વરકન્યાની વળામણી અને ખેલ ખલાસ ! ” સપ્તમીના અવાજ સાથે વાક્ય પૂરું થયું.

“ પણ કેટલા કલાકની કમખખી ? ” ક્રોધના આવેશમાં મેં પૂછ્યું.

“ અરે ! ચારેક કલાક કહો ને, ”

“ સાદી કે સખત ? ”

મહારાજ મુંઝાવા માડયા, છેલ્લો પ્રશ્ન એમને સમજાયો નહોતો, એમના મોં પર દીનતા આવતા, મારામાં દયા આવી.

“ જુઓ તમને પૈસા પૂરતા મળશે પણ મહેનત ઓછી કરો, જેમ અને તેમ જલદી પતાવો, એક તો તમે ગખડાએ લાઓ છો એમાંથી આકડો સરખો સમજાતો નથી વળી સામે ઘૂંઘટમાં પૂરાએલી, સમજ્યા ને મહારાજ !—ની અજામણ મારાથી સહેવાતી નથી; વિશેષમાં બાકીના બધા ઉઠાસમાં અહીંતહી રમે, ધૂમે, ગાય, ખાય, અને અમને જ આસાન કેદ મળે એ અન્યાય સંખાતો નથી. કહેવાઈએ ત્યારે વરરાજ અને વહુરાણી અને રાત્રી કરે દૈયત ! ”

ગોરે પેટ પકડીને હસી લીધું. પછી હાસ્યનાં ડુસકા ભરતાં ભરતાં પોતાની પ્રતિભા પાથરવા લાગ્યા.

“ હ્યો, હવે સમજાણ. તમે કહેતા હો તો આ ત્રણ, અઢી, સવાળે કલાકમાં ઉઠેલી દધરા. શબ્દોત્તરની ગતિ વધારે, અપ્રસ્તુત વાતો વહેતી મૂકું, કોઇનું ધ્યાન ન હોય ને લગીર ગોઠાળા કંઠ; ખસ; બેડો પાર, મારા મહેરબાન ! ”

આવા મહારાજો નાના શા રજવાડાના દીવાન કાં નહિ થતા હોય ? એમની છેલ્લી છટાથી મારો રોષ ઓગળી ગયો હતો. તેને સ્થળે હાસ્ય જન્મતા તેમની હોંશ પણ પૂર બહારમાં ખીલી નીકળી.

‘ અરે ! મારા સાહેબ, માણસ માણસના જીવ પણ જૂઠી જૂઠી ભતના હોય છે. તમે ત્રાસી લાઓ છો પણ ટોળને બેસી રહેવું બહુ ગમે, કોઈ કાનમાં કૂંક મારે કે એમને હરનમેળાપ ઝાઝી વાર ભેઠએ, કોઈ વળી વગ્ગે વગ્ગે અરથ પૂછતા જાય, કોઈ ખીલ વાર બેઠું હોય, કોઈ ત્રીજ વાર, કોઈ પાચમી વાર, લાઇ ! એવા તો

અમારી ભૂલો ય કાઢે વરસે ને વરસે કંઈ કંઈ તરેહના હાથેવાળા કરવાના હોય. એછામાં એછાં હનર જાણના ઘર મેં મંડાવ્યા હશે, ચોરી નીચે કેટલામી વાર હું બેઠો હોઈશ એ તો કોઈ કહી શકે એમ નથી ”

મહારાજની ઇત્રીશ ઇચ્છની છાતી ચાલીમ સુધી જતી હતી.

“ પણ હું પહેલી વાર બેઠો છું. ”

છાતી હતાં એટલી થઈ ગઈ.

મહારાજ માટે માન રાખીને મારે અહીં કંઈકું થટે કે એઓ એકવચની નીકળ્યા બીજી બપોરે એમના હાથ, જીભ, હોઠ ચંત્રની અડધે ઉપડી રહ્યા હતા. સપ્તપદીની વેળા આવી એટલે લગીર હળવા થયા. એમાં વિશ્વાસવાદ નહોતો કારણ એકંઠે થએલાં આપણને વીંટળાઈ વળ્યા હતા. આ દેશ આપણે દેશતાં હતા ત્યારે મને ઘાયી, ઘાણી અને એનો બળક સાલાર્યાં કર્યાં હતા. મહારાજનો દેહ, એમનું એક વસ્ત્ર અને એક ઉપવસ્ત્ર પણ એની સજ્જત સાક્ષી આપતા હતા.

અને આખરે બે ઇંચની ગતી કોરડું વોતિયું, રેશમી લાંબો કાટ, છત્રની ક્ષીલી ટોપી, એક હાથે સોનાની પહેચી ને બીજે થડિયાળ, આગળામાં ત્રણેક વીંટીઓ, ગળે મોહનમાળા વગેરે, કપાળે કંકુચોખા, પગમાં ચમચમ કરતા ઉપાન-આવો અજબ હું; અને લાલ ધાપાતુ સફેદ સુંદર પાનેતર, તેવી જ રેશમી ચેળી, હાથમાં સાદી ચીપની મહેલી ચૂડી, પગમાં આગળીએ ને અગ્રુટે ઝરણ, વીંટી, ક્યુતર વગેરે, કઢિંક લોવાઈ જતું ઘૂંઘટાંક્યું મો-આવી આકર્ષક ટું; બન્નેને હાથે મીંદળ, તાંગ પાનેતરને જેડે બાંહેલી મારી ઉપરણી-આવાં અદ્ભુત આપણે વિવિધુર સુ પુરુષોમાં ને સ્ત્રીઓમાં કર્યાં, નીચાં નમી નમસ્કાર કર્યાં, સો મો શરક જીવવાના અને પશુપુત્રલાલના આશીર્વાદ લીધા. મારે કબૂલ કરવું પડે છે કે ત્યાર પહેલાની ચા ત્યાર પછીની જિંદગીની કોઈ પળોએ હું આટલો ગંભીર, હાસ્યહીન થયો નહોતો, થયો નથી. ટૂંકમાં, આ હું લખું છું ત્યારે એ જ

વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે કે અહો ! ત્યારે હું, અને તુ ય, કેટલા મૂરખાં, ચક્રમ અને અમાનુષી બનેલા ? ।

પણ પરણેલા.

હંસા, આવા અંગત અને અગ્રિય સ્ત્રીઓ હોવાં કે સાબળવાં તને ગમતાં નથી એ હું જાણું છું. પણ મારે મન આ કથા લગીરે આત્મીય નથી. આપણે ત્યાં ઉજવાતા કે ભજવાતાં અનેક લગ્નનાં આ એક નાનો નમૂનો છે. આણું કબૂલવા અન્ય-ની જીલ ઉપડતી નથી અને જીવ ચાલતો નથી. હું કહી છૂદું છું એટલી જ વધુ પડતી વાત છે. બાકી મુખ્ય મુદ્દાની બાબત એ છે કે પરણ્યા પછી, પરિચયે પામતા, પતિપત્ની વચ્ચે પરસ્પર પ્રેમ જન્મે અને એ જીવનપર્યંત જીવે એવાં સુહાગી જોડા મેં જુજ જોયા છે. આપણું કેમ છે, એ કોઈને કહી દેવાનું હોય નહિ. બાકી, દરેક દાખલામાં શરૂઆતનાં વર્ષોમાં કંઈક આકર્ષણ જેવું છૂપાવાય છે ખરું. પણ આનું કારણ કલ્પના હોય છે. એ એવા તરંગોમાં વિહાર કરાવે છે કે પછી એથી ઉતરતા અનુભવો સાપડતા બાજી બગડવા માડે છે—ક્યાંક અસંતોષ ઉત્પન્ન થાય છે, ક્યાંક કલહના બીજ વધાય છે, ક્યારેક ક્યાંક ક્રાંતિના કણગાય ફૂટે છે. જન્મ, જીવન ને મૃત્યુના એકેએક પ્રસંગને પ્રભુપ્રેરિત માનનાર કેટલાય, લગ્નને પણ એમાનો એક ગણી, પોતાના અકલિયાને એકનિષ્ઠાથી અનુસરે છે. પણ પ્રેમ કે પ્રેમમૂર્તિ મદનની આમાં કયાંય ગણતરી થતી હોય એ માનવા જેવી વસ્તુ નથી.

હવે એક પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. મદન આત્મજ લેખે પણ ઓળખાય છે ક્યારે કયા જન્મી જશે; એ કોણ કહી શકે એમ છે ? બે જણ મળે, મળે કે પ્રેમમાં પડે, એ છેક અસંભવિત નથી. આમાં કોઈક વેળા વસ્તુરિતિ એવી હોય કે અંતગતી અભિલાષાને અમલમાં મકવામાં કંઈ કંઈ અતરાય આડા હોય—કા તો બન્ને રૂઢિનાં બીજા બનેલાં હોય, કાં તો એકનું એમ હોય, કા તો એની સગાથે આવના ભોખમ ઝીલવાનું એમનું જિજર ન હોય. આવી અપદશામાં યે નિરૂપાય માનવીને પોતાને સાપક્યું સુખ જતું કરવાનું કેમ ગમે ? અને પછી જો એ

જલુ ન કરે તો, અરે ! જાનું છૂપું કે છતરાય મ્હાણે તો, એનો સાવ આંકડો કાઢી નાખવાનો આપણને અધિકાર કેટલો ?

મતી, લ્યારે લ્યારે આપણા વચ્ચે આવી વાનચિત નીકળે છે ત્યારે તું ‘ધર્મના ગુન્હેગાર,’ ‘કોઈ ન હોય ત્યાં ચ એ તો ખરો’ જેવા ગળે કાયમ ઉચારે છે. કરેલ કર્મો માટે એને એક દિ ઉત્તર આપવો પડશે એમ તું ખાત્રીથી માને છે તારી આવી ખનખોટી માન્યતાની આડે હું આજ લગી આવ્યો નથી, હવે પછી પણ આવનાર નથી.

બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને મહેશ્વર આ આપણી દેવત્રિપુત્રી. પણ સૌથી લોકપ્રિય તો કૃષ્ણ. દરેક દેવ પ્રત્યેની તારી ભક્તિથી હું વિદિત છું. પરંપરા પછી તુ દીવાળીએ પહેલું આણું આવી અને આપણે કૃષ્ણચરિત્રનું નાટક નેવા ગયા ત્યારે શ્રી કૃષ્ણને ‘જેતા જેવે તે આશાને સૂચના કરેલા: “ખડેન, ચાલો, ત્યાં જઈ ચરણરત્ન લઈએ.” આશાએ આ દૂવડો મને કહેલો ત્યારે મેં બે રમ અનુભવેલા-એક તારા અજ્ઞાન ઉપર હારચરસ, બીજો તારી ભાવના ઉપર ભક્તિરસ. વળી વિષ્ણુ-ચહરનો પાઠ તુ નિત્ય પરીઠમા પડી જાય છે પછી વલમીને પાણી ચડાવે છે અને ક્યારેક કંડુના જાઠણાં પણ છાંટે છે. શંકરચરન પણ ચૂકતી નથી. અર્થની ચિંતા અન્યને સોંપી, યં બ્રહ્માનો શ્લોક સુદ્ધા ગગલવી નાણે છે.

તારી આ અનન્ય ભક્તિ માટે મને માન છે. એ ભક્તિનાં પાત્રો માટે પણ અતિશય ઉચ્ચ અભિપ્રાય છે. પ્રસંગ પડતા એમના સામું શિર નમાવવાનું હું ભક્ષતો નથી. એમના જીવનપુગળો શ્રદ્ધાપૂર્વક વાંચ્યાં છે અને વિચાર્યાં છે એમાંથી આકર્ષક લાગ્યા એ પ્રસંગોનાં નાટક શુંથી આજે અહીં એકલા ર્થી છે. મળેલી માહિતીને હું મુખ્યત્વે વળગી રહ્યો છું. કેપક, હોય તો, મ્હેવા દીધાં છે તો ચ કેટલુંક એટલું ગંદ નજરે આવ્યું છે કે જેની સામે આખ આહ કાન કરી, કંપનાના એપ આપવા પડ્યા છે. એમ કંઈક અમલ વાનની વિચ્છેદ ન જઈ ગયાય એની ખાત્ર મંભાજ લીધી છે એના પૂગવા અનેક છે

સખી, ચાલ; લગીર ઉંઠા ઉતરીએ. કૃષ્ણ અને કુબ્જ, શંકર અને મોહિની વિષ્ણુ અને વૃંદા, બ્રહ્મા અને સરસ્વતીના આ ચાર પ્રસંગોમાં જે બાબત બને છે, અથવા તો બનતી રહી નય છે, તેનું કારણ કોણ છે ? પાત્રોના સખધ જૂદા જૂદા છે, સ્થળના રંગ જૂદા જૂદા છે. સંલેગોનાં બળ જૂદા જૂદાં છે, વળી કારણ જૂદા છે, આશય જૂદા છે. કૃષ્ણના કુબ્જ પ્રત્યેના મોહનું કારણ એની સૌન્દર્ય સામેની અફચિ છે, એના આશય પોતે રામ અવતારે પુષ્પાગીએ કરેલ અન્યાય વોવાનો છે. શંકર પાર્વતીને વચનપૂર્વક કહે છે કે એમને અન્ય કોઈનો મોહ નથી. અને પછી એ ગર્વમા ઉમેરે છે કે કોઈની એવી તાકાત નથી કે એમને એની જાળમાં ઝુલાવે. ઘણીવાર બને છે એમ અહીં વચન ભંગ માટે જ ઉચ્ચારાતું જણાય છે: કારણ પણ પછી પોતે નારાયણના મોહિની સ્વરૂપમા હૂલી નય છે. વિષ્ણુ વૃંદાના શીયળખંડન સાર સંજ્ઞ થાય છે તેનું ઉદાહરણ કારણ ભલંધરનો જુલમ છે, પણ આછેરો આશય આદર્શ સ્ત્રી તરીકે પરસ્ત્રી વૃંદા નહિ પણ સ્વસ્ત્રી લક્ષ્મીને લેખાવાનો લાગે છે. બિચારા બ્રહ્મા સૌન્દર્યભૂર્તિ સરસ્વતીને નિત્ય નિત્ય નીરખે છે અને કોઈક અકસ્મત કારણે ઉત્પાન અનુભવે છે. પણ પુત્રી એટલે પરાયુ ધન એમ સમજી પોતા વાસ્તે એકાદ પરમ મુન્દરી સર્જવા તૈયાર થાય છે. પરંતુ એ સપૂર્ણ સર્જાઈ રહે એ અગાઉ બ્રહ્માના મનોમન્યનની આવેશમય ઘડીએ સરસ્વતી અમસ્થી આવે છે, બ્રહ્મા સંયમ સાચવવા પુષ્કળ મથે છે, કુદરત એથી ઉલટી દિશામાં ભેર જમાવે છે, ને આખર તો બ્રહ્મા લાન ભૂલે છે તે ભૂલે છે.

આમ ભેટાં લાગે છે કે આ પૂજ્ય વ્યક્તિઓ, અ તે તો, મદનનાં રમકડાં જેવી હતી. મદને એમના ઉપર ધારી એવી, ધારી પણે અસર ઉપભવી છે. એમને પોતાના પૂજકો બનાવી દેતાં એને વાર નથી લાગી. એટલે, એક રીતે, આપણે જેના પૂલરી છીએ, એ જેના પૂલરી છે, એના મંદિરની આ લીલાઓ છે.

પણ એ એટલીજ નથી નાના દેવો નાના પાયાપર પોતાના ખેલ ખેલ્યા હશે. બૃહસ્પતિની ગેરહાજરીનો લાગ ભેદ ચન્દ્ર તારાને લલચાવીને પોતાને ત્યાં લઇ ગયો. આથી

એક વચ્ચે તુમુલ તારકમય યુદ્ધ થયું અને આખી પૃથ્વી કુચવા લાગી. પૃથ્વીની વિનવિથી
 બ્રહ્મા વચ્ચે પડ્યા અને જૃહસ્પતિને તાન પાછી અપાવી. અમુક કાળે તાનને પુત્ર અવ-
 તર્યા. ત્યારે ચન્દ્રે બ્રહ્માને ંહુ કે એ પુત્ર એનો છે, જૃહસ્પતિનો નહિ. સાચું શું છે; તે
 બ્રહ્માએ તારાને પૂછ્યું. તો તારાએ ચન્દ્રનું નામ દીધું. અને ત્યારથી બુધ ચન્દ્રવંશી ગણાયો!
 —ગૌતમઋષિ કૂંકડો સાલળી પ્રાતઃકર્મે લય, ઇન્દ્ર મટેલો કૂંકડો, વળી કૂંકડો મટી ગૌતમ
 થાય ને અહલ્યા સાથે રીતસર છળ કરે!—અને ઇન્દ્રને ચંદ્રેવી આશ્વિત આલેલીખરી.
 પોતાને એક વાર સંતાઈ જવું પડેલું ત્યારે અમુક વખત માટે ઇન્દ્રાસન નહુધને મળે છે.
 નહુધ દિવસના સર્વ કામથી પરવારી, ગત્રિ થતાં ઇન્દ્રાણીની ઇચ્છા કરે છે!—કારણ?
 કારણ કે ઇન્દ્રની સર્વ સત્તા એને સોપાઈ હતી!—આ ઓછું નાદાન છે? આપણાં
 અત્યારનાં નાનાંમોટાં દેશી રાજ્યોના જે રાજ્યો પોતાની આંગળીઓને વેટે ગણાય એટલી
 રાણીઓને અહીં રાખી બહુપા બહારગામ અને પરદેશ પડ્યા રહે છે ને જ્યાં દીવાનો જ,
 રાજ નહિ લે, રાજ્યકર્તા છે, ત્યાં કોઈ દીવાને આણું હુકમનામું કાઢ્યું હોય તો તેને
 રાતોરાત પાણીયું મળ્યા પિનાતું રહે?

શિશિરાએ આમાંનું એક નાટક, ઘણુંખરું ‘તુલસીપૂજ’, વાંચતા લેત અને પૂછ-
 વેતુ “આ આપણા દેવો, મોંમાં પાણી આવતા, ખીપરમીટ માફક ખીગળી દાં જતા
 હશે?” એનો ઉત્તર મેં આમ આપ્યો હતો.

પ્રેમના પડતું ને ખીગળું એ ચારે મન માત્ર માનવહક્ક છે. દેવોને એનું મહત્ત્વ
 નહોતું. ગમે તેવું હજી થાય, પસંદ પડે તેટલી વાગ પરણાય, ફાલે એવાં કેપ લઈ કપટ કરાય
 ત્યાં પ્રેમની આશા દેવી? છતાં જ્યારે જ્યારે એમનામા અને પ્રેમના દર્શન થયાં છે ત્યારે
 એમ લાગ્યા ક્યું છે કે એઓ જન્મથી દૈવાંશી નહિ હોય, જીવનથી દેવત્વ પામ્યા હશે, આ
 સાચું હોય તો જ એમના દેવત્વની કિંમત છે. વળી આટલું સ્વીકારીએ એટલે એમા સાચો-
 સાચ એમ પણ આવી જાય છે કે જે પ્રસંગો છતાં એઓ માનવીમાદી દેવ બની શક્યા
 એવા અત્યારે અન્યમાં લેઈએ તો તેને એકદમ હડધૂત કેમ કરી શકીએ? અરે! પણ આ
 તો જુદી જ વાત થઈ ગઈ!

અને તું એમ માનતી હો કે આ એકલો આપણા દેવાનો જ પરવાનો છે તો તારી સૂલ યાય છે. શ્રીક દેવો પણ ઉતરે એવા નહોતા. ખરાખર વિષ્ણુવૃંદા અને ઇન્દ્રઅહલ્યા જેવો પ્રસંગ ત્યાં ચ પડ્યો છે. જલંધર કે ગૌતમ જેવા ધીખ્ખના એમ્પિટ્રિયોન રાજાના આહકમીના રાણીને એમના જ્યુપિટર, આપણા ઇન્દ્ર, પતિરૂપ લઇને જ ફસાવે છે. આ સંયોગનું સંતાન તે વિરલ વીર હરક્યુલીસ !

જ્યુપિટરને ચોપડે આવું ઘણું ચલ્યુ છે. યુરોપા નામની એક સરસ સુન્દરી એને ગમી ગઈ એટલે શ્વેત નન્દીનું રૂપ લઈ એણે એને ઉપાડી લીધી ! ડેના નામે બીજી અતિશય ઉંચે રહેતી હતી તો તેણે વર્ષાકે એની સેવામાં હાજરી આપી.

અને આખું ઇલિયડ રચાયું છે શાનાપર ? એક હતો ભરવાડ, એનું નામ પેરિસ. એક વેળા એવું બન્યું કે ગ્રીસના સંરથાન રપાર્થના મેનેલેએસ રાજાએ એને મહેમાન તરીકે સંઘર્યો. બદલામાં પેરિસ રૂપવન્તી રાણી હેલનમાં મોહી ગયો અને એને લઈ દ્રૌપદ તરફ ગયાના થઈ ગયો !

વળી કેટલાક શ્રીક દ્રૌપદમાં એપોલોને મંદિર ગયા હશે તે વળતાં ત્યાના પૂજારીની પુત્રીને ઉપાડતા આવ્યા ! એને એગેમેમ્નને રાખી, પૂજારી એની આગળ ગયો, પાંચે પડ્યો અને પુત્રી પાછી માગી. તો એગેમેમ્નન કહે : “ શી ઉતાવળ છે ? એને દા થવા દે. ત્યા લગી તારું કહેવું નકામું છે. ”

પણ પછી બન્યું એવું કે શ્રીકસૈન્ય ઉપર એપોલોનો કોપ ઉતર્યો. શ્રીકાએ ભેશ લેવડાવ્યા તો અંદર એગેમેમ્નનનું કારણ નીકળ્યું. એટલે એકિલીએ એને પૂજારીની પુત્રી પરત કરવા વિનંતિ કરી. તો એ કહે : “ અરે યાર ! જાણતો નથી કે હું તેને માટે તારી બાબી કિલેમનેસ્ટ્રા કરતા ચ પુષ્કળ પ્રેમ રાખું છું ? ”

તો એકિલીએ આગ્રહ કર્યો.

એટલે એગેમેમ્નને ઉપાય કાઢ્યો : “ દ્રાસ્ત, તું કહેતો હો તો પછી હું એમ કરીશ,

આણ...”

“પણ ૧-૨ ?”

“પછી એને બદલે મને કોણ મળે ?”

એકિલીઝ સ્વપ્ન બને છે, એનામાં કોય પ્રગટે છે. પરિણામે એગેસેમ્નનને કંઈ કંઈ કહી નાખે છે.

એગેસેમ્નન આ કોષનો પકોત પાડ્યા હારો કે છે. “હું આપીશ તો ખરો, પણ બહુલામાં કોઈ ગ્રીક કન્યકા આપવી જ નેધરો એ નહિ આપો તો, એ એકિલીઝ ! મારે એજકસની કે યુલિસીઝની કે તારી પોતાની સ્ત્રીને લઈ જવી પડશે.”

આમ એઓ અંદર અંદર લડી પડ્યા. ખૂબ ખુબાર થયા બાદ એમને ખબર પડી કે એક શુલામકી ખાતર આટલી ખરાબી થઈ એ ખોટું થયું અને બન્ને કંપાળ દૂરતા રહ્યા !

પરદેવોના પણ આવા અનેક દાખલાઓ છે. ૨૪૦૦ વર્ષ પહેલાં ગ્રીક નાટકકાર યુરિપિડિસે એનાપર પ્રકાશ પાડ્યો ત્યારે એનું આવી બન્યું હતું. વળી કમલાન્યે એ કમોટે મૂલ્યો ત્યારે ભક્તજનો એને ભાંડનાં હતા: “બચ્ચા ! લે તો ના.”

પણ એમા એ શું કરે ? એને લાગ્યું એ એણે લખ્યું, જે દેવોથી નહોતો હર્યો એને કોઈ શું કરી શકવાનું હતું ?

અને દેવોની ય આપણે ઘ્યા ખાવી નેધરો. તે નેયુ કે મદનની માત્ર. પથરાય એટલે ગમે તેવાનાં ગાંગે ગળી જાય છે. કોઈક મદન અંધ હોય, કોઈક મદન અનંગ હોય. એકની પાછળ ચાસી જતી હોય, ખીનની ભરમનાં બદલ ભુદથીભર્યા હોય મતલબ એ કે આવી આજત બે જ જાણુ વચ્ચેની છે, અને એઓ એકમત થયા એટલે ત્રીનોનાં ચંચુપાત ત્યા ગણનારાય એમ નથી.

એટલે હું ય હવે પડ્યું મૂકું

વાતવાતમાં શિશિરાએ મને એકલા પૂછી લીધેલું: “ તારૂં પહેલું પુસ્તક વનવેલીને કેમ ?-હંસાને કેમ નહિ ? ”

પહેલા લાગેના ઉત્તર એમાં આવે છે. બાકીનો અહીં આપું. આ સંગ્રહનું પ્રકાશન ત્યારે કલ્પેલું છે. પાચે વરસે, તો ય તારી ! જન્મતિથિએ, એ પ્રસિદ્ધિ પામે છે એથી સંતોષ ઉપજે છે. વળી જેને પાને પાને મદનનાં માન હોય, તાન હોય, પાન હોય એ વસ્તુ તારી સિવાય મારાથી અર્પાય કોને ?-વધુ શું ?-સમજી જજે ને ?-એમા લખવું તું શું ?

હું.

કુખનાં કામણુ
આકળનું મોતી
તુલસીપૂજા
અદ્વાયારિણી

૧૯
૪૯
૬૯
૧૦૨

કુખજનાં કામણુ

(૧૯૮૩)

આ શું વળી ? (સસંકે ચતાં) કંસનાં કારસ્તાન હશે ? છટ !
એની એવી તાકાત કેવી ?

[વિચારમગ્ન થતાં એ કંઈ કંઈ અને કેવી કેવી કલ્પનાઓ કર્યે
લય છે. આખર એને પૂર્વનાં શમણાં આવે છે.]

હા; પૂતનાના વધ ખાતર હું ઘેલોતૂર બન્યો હતો. કાલિય નાગના
મર્દન પાછળ જીવના જોખમ ખેડ્યાં હતાં. રસિક ગોપીઓની રાસલીલા
માં...

[હૃદય ઉપર હાથ મૂકી એ અટકી લય છે.]

પણ એમાંનું આજે કશું નથી ! એ વધ, એ મર્દન, એ વિલાસ
હવે સ્મૃતિમા સાચવવાના, સંભારીને ક્યારેક દર્દના આસુ સારવાના
નામના પ્રસંગો જેવા લાગે છે !

[અસધ મધમઘાટ દેલાતાં કૃષ્ણની નગર નીચે લય છે. એક
સ્ત્રીને જતી જુએ છે, એટલે ઉપરથી પહોંતું મૂકે છે. એ ધબકા-
રાથી લક્કતાં, પેલી સ્ત્રીના પગ પાછા પડે છે.
આ મેલી, ખૂંધી ને કૂબડી સ્ત્રી અજ્ઞલામાં કુબ્જ નામે જોળ-
ખાય છે.]

કુબ્જા.

(લમ્બર તાણી) કોણ મૂવો છે ?

[કુબ્જ પાછું જુએ છે કે કૃષ્ણને જોળખે છે. મન જરા મુંઝાય
છે પણ લગીરે હિંમત હારતી નથી.]

કોણ ?—કૃષ્ણ ?

કૃષ્ણ

(હસતાં હસતાં) હા...આ...જી.

કુબ્જા

તે ક્યાં લગી તારે આ બહારવટું જારી રાખવું છે ? જ'પીને
એસવું જ નથી ?

કુળ

(મનમાં) શું સમજતી હશે ?

કુળ

કુળ જરા સમજણો થા. હવે નાનો નથી.

કુળ

હેં ?-શું કહ્યું ?

કુળ

તારે ક્યાં કાઢતું ગણકારવું છે ?

[નૂરુનો કમકા કરી કુળ અવળી ફરી જાય છે.]

(મનમાં) મારે શીદને એની તમા રાખવી ? કાઢ પણ કાળે એ મારામાં મોહે એવી હું છું જ ક્યા ?

કુળ

(લટકા કરી) મથુરામાં સતી છે ખરી !

કુળ

(મનમાં) સતીને કાઢક પતિ હોય. મારે ક્યાં એવું સગું બળ્યું છે ? (પ્રકાશ) ત્યારે મથુરા નગરીને શું તું વહુઓની વખાર માનતો હતો ?

કુળ

(ડોકું નમાવી, મનમાં) ગમે તેવી તોય ગર્વીષ છે. પણ-પણ કદ જોખી પોતાને રૂપરૂપનો અંખાર નહિ લેખતી હોય ? સમસ્ત સ્ત્રી જાતનો એ અનિવાર્ય અવગણ હશે ! (ચિંતનથી) અને સૌન્દર્યમાં સ્ત્રીનું સર્વસ્વ ક્યાં આવી જાય છે ?

[મસ્કરીભર્યા ઠાઠથી કુળ કુળને નીરખ્યા કરે છે.]

કુબ્જા

(મુરખીવટથી) કાનુડા, તું એટલું કા ભૂલે કે અમે એકે એકે મજનારી અમારા વીરાની તો સુભદ્રા જ છીએ ?

કૃષ્ણ

(ચમકી) એટલે ?

કુબ્જા

ન સમજ્યો ?-તું આમ ભટક ભટક કરે એ તને શોભતી વાત છે ? ગોપજનો ભોજન વિના ભૂખ્યા રહે, ગોપખાલો ધાવણ વગર તરસ્યાં રહે, ને તું ગોપવધૂઓનાં કુંડાળા વાળીને રાસ રમે !

કૃષ્ણ

(આકું જોઈ) હું ધર ધર નહોતરાં દેવા નથી જતો.

કુબ્જા

એટલું વળા ઠીક છે.

[કૃષ્ણને અકળામણ થવા લાગે છે.]

(મનમાં) તો ય કેવો આકર્ષક જીવાન છે ?

કૃષ્ણ

(મનમાં) કેવી અદ્ભુત સ્ત્રી છે ? નથી રંગ, નથી ઢંગ, તોય સૌ નેટલી સહેલી નથી

કુબ્જા

લુચ્ચા, મનમાં શી ગણતરી ખેલી રહ્યો છ ? (નમણા નયનથી) તારા ગંભે તેવા દાવથી આ સોગટી નહિં મરે એટલું નક્કી માનજે.

કૃષ્ણ

(ચીડાઈ) પણ કોણે કહ્યું કે...

કુળ

આમ માણસ મટીને વાત કરવી હોય તો તારે પંથે પડ. અહિં કાઠ તને મનાવે એમ નથી. તારા ગુસ્સાની મારે શી પડી છે ?

[કૃષ્ણનું મગજ આકુળન્યાકુળ થઈ જાય છે કુળપર એક કરડી નજર નાખી એ પાસેની શીલાપર બેસી જાય છે.

દૂર ક્ષિતિજની શુલાબી લાલીમાથી સોનેરી સૂરજ જન્મતો જણાય છે.

લયમુગ્ધ કુળ પણ પાસે આવે છે. હાથમાત્ર કનકપાત્ર ઘાસપર ગ્રાહવી એ કૃષ્ણ સામી અખોલ ઉભી રહે છે]

(બહુ વારે) કૃષ્ણ !

કૃષ્ણ

(નીરખી રહી) કૃષ્ણ આપને ઓળખતો નથી. અને ઓળખીતા સિવાય અન્ય સંગાથે વાતોએ વળગવાની એને ગમ નથી.

કુળ

(સમજી જઈ) આમ ગાડાં શું કાઢ છે ?

કૃષ્ણ

(ગંભીર રહી) સાચે જ હું આપને ઓળખતો નથી.

કુળ

તો હું ઓળખાવીશ. મારું નામ ત્રિવક્ર. આસપાસનાં લોક મને કુળના લાડકા નામથી બોલાવે છે.

કૃષ્ણ

(ઠંડકથી) હશે.

કુળ

ના; છે જ.

કૃષ્ણ

તો છે જ. વાર પછી ?

કૃષ્ણ

(ગર્વભર) મહારાજ કંસની હું માનીતી દાસી છું.

કૃષ્ણ

(તોછડાઈથી) નહિંતર આવી તોછડાઈ ન હોય.

[કૃષ્ણ કહે જમી આવે છે.]

(વિવેકથી) કેમ ચૂપ થયાં ? ઓળખાણ અધૂરી લાગે છે.

કૃષ્ણ

અહું કહેવાઈ ગયું. શું આટી રહું ?

કૃષ્ણ

ક્યા ગોવાળનું ઘર શોભાવે છે...

કૃષ્ણ

(હાસ્ય વેરતી) વાહ ! તને ખીણું સૂઝવાનું જ નથી ?

[જમીનમા ભેટી કૃષ્ણ મનમાં મલકે છે.]

કૃષ્ણ

(સત્તા પાથરતાં) કહે તો ખરા !

કૃષ્ણ

વળી માફ લાગશે. તોય સાબળ. આ વ્રજદેશમાં આજ લગી મેં મારું ચોગ્ય ધન્ય પુરૂષ દોઢો નથી.

કૃષ્ણ

(મનમાં) છે ને !

કુળ

(શ્રદ્ધાથી) કૃષ્ણ, મારું રૂપ વેડરી ન નાખે એવો એકાદ મેળવી આપીશ ?

કૃષ્ણ

(ખડખડ હસી) તારું સૌન્દર્ય તેં દીઠું છે કે કેવળ સાંભળ્યું જ છે ? કહ્યું તે, આ જમનાના અરીસામાં તેં તારું પ્રતિબિંબ પાડ્યું છે ખરું ?

કુળ

(ભોળપ લજવી) સાધારણ રીતે હું કેવીકે લાગું છું ?

કૃષ્ણ

(હળવેકથી) ઠી...ધ...ક. જેવી જોઈએ તેવી નહિ.

કુળ

(છણકી) જા; જૂઠું જોલતા જરા યે અચકાતો નથી ? હું મને પૂરેપૂરી પારખું છું. એટલે તો મેં સર્વત્ર મારો એવો પ્રભાવ પાડ્યો છે કે કોઈ જ મારા સામું ઉંચી આંખે જોઈ ન શકે.

કૃષ્ણ

(વકેનાથી) અને તેથી જ તો ધર્મ્યાખોર પટરાણીઓએ તમને કંસદેવનાં પટદાસી બનવાં દીધાં હશે !

[કૃષ્ણનો વિવેક ઓસરતો જોઈ કુળ સાવચેત થવાનું સંભાળે છે. એના પ્રથમ પ્રયોગ લેખે એ મદોન્મત્ત આખે કૃષ્ણપર મીટ માડે છે]

(મનમાં) કહો—ન કહો, પણ આજ લગી નીરખી નહોતી એવી આ કો અનન્ય લલના છે. એને બહારથી ખેડાળ દેખું છું, પરંતુ અંતર

ઉજળું લાગે છે. આમ અપમાનના શબ્દોથી માફ દિલ જકડી રાખનાર આ પહેલી છે—હેલી હશે.

કુખળ

(શાન્તિથી) કૃણુ !

કૃણુ

(જગ્યા જેમ) કુખળ !

કુખળ

આજના અવસરને ધન્ય સમજજે.

કૃણુ

(કરડાકીથી) સમજું છું.

કુખળ

તો ભૂતકાળ ભૂલી જા. (પાસા નાંખતી) રૂપ ને યૌવન, તારાં, મારા કે કોઈના સંઘનાં નથી. વર્તમાને નહિં એત તો ભવિષ્ય ભારે પડશે. ત્યારે ધણું મનમાં થશે કે જીવન ગલીગુચીને બદલે સીધી લીંટીએ વટાવ્યું હોત તો ઉત્તમ હતું. પણ કયું ન કયું, થયું ના થયું કદિ નથી થતું એ ક્યાં આજની વાત છે ?

કૃણુ

(તારથી) બસ કર. (મનમાં) શબ્દે શબ્દે એ સાણસામાં સપડાવે છે!

[માનસંગ કુખળ કનકપાન લઈ ચાલવા લાગે છે.

કૃણુ બોલાવે તો કુખળને પાછા ફરવું છે; કુખળ પાછી ફરે તે કૃણુને બોલાવવી છે.

એવી અધીરપની એક—એ પણ પસાર થાય છે. આખર હારી, કૃણુ સામે ન જોવાનો ઢોંગ રમતી, કંઈક કારણસર કુખળ પાછી આવે છે. પછી એ ઉભી ઉભી ઘાસમાં કચીકે શોધ ચલાવે છે.]

(કૌતુક વિના) કંઈ જોવાયું ?—જડતું નથી ?—કે હતું જ નહિં ?

કુબ્જા

(ગુસ્સો ધરી) તને કાણે પૂછ્યું ?

કૃષ્ણ

(ગળે આંગળાં ફેરવતા) શરમાળ સ્ત્રી ન પૂછે ત્યારે બેશરમ યુરોપોનો ધર્મ છે કે પોતે પૂછે. અમને મદદનો અધિકાર નથી ?

કુબ્જા

છે. પણ એ મદદ પાછળ કશા યે સ્વાર્થની સાધના ન હોવી જોઈએ.

કૃષ્ણ

(કૃત્રિમ નમ્રતાથી) કુબ્જા! તમને એકલું કૂંર થતાં જ આવડે છે ?

કુબ્જા

(મનમા) બરાબર છે. (લહરથી, પ્રકાશ) એમાં ગરીબ શું થઈ ગયો ? (વખત વીતતાં) હા; મને માઈં હૈયું જોવાયાનો પુબ્કળ વહેમ છે.

કૃષ્ણ

(હોશથી) અને એ હું જોણા આપું તો ?

કુબ્જા

(મનમાં) ચોરને વળી જોળવાનું કેવું ? (દમામથી, પ્રકાશ) શોધ્યાં શોધ્યાં હવે. ઘડી પછી અહીં પનિહારીઓ આવે એમના પર તારા અખતરા અજમાવજે.

કૃષ્ણ

(કંટાળો લાવી) કુબ્જા, આ તારી કુટોવ કહેવાય. જેવી તેવી કલ્પનાઓ કર્યે જવી એ શું સજ્જનના લક્ષણ છે ? (હળવે રહી)

૩૦ મંદન મંદિર

કુખ્જા, સૌ સમજતાં હશે એટલો લોલુપ હું નથી જ. (હસતાં જતા)
શા વાસ્તે હું તમને હેરાન કરું ? મારે એટલો અવકાશ ક્યાં છે ?

[કુખ્જાના દેયામા શ્વાસજે પડે છે.]

(શાન્તિથી) બીજું બધું જવા દો. મારે તમને એકજ વાત
પૂછવાની છે.

કુખ્જા

(ઉત્સાહમા) ખુશીથી.

કુખ્જા

આ કેનકપાત્રમા શું છે ?

કુખ્જા

મારું જીવંતર છે.

કુખ્જા

જરા સમજાય એમ બોલ—બોલો.

કુખ્જા

એમાં ચંદન છે.

કુખ્જા

ચંદન ? ચંદન આટલું સૌરભવંતું ?

[કુખ્જામા ઉલ્લાસ આવે છે]

પણ ચંદન અને જીવંતરે શો સંબંધ ?

કુખ્જા

(હથેલી દેખાડી) આ આંગળાંથી ચંદનતું લેપન કરાવવામા કંઈ
પોતાતું ભાગ્ય સમજે છે. પ્રભાતે જાગ્યા પછી અને રાત્રિએ પોતા
પહેલા એને એના વિના એન નથી પડતું.

[કૃષ્ણને કંસની ઇર્ષ્યા આવે છે.]

(સગર્વ) મારી આવી મગરરી અનેકને સાલે છે.

કૃષ્ણ

(ગણગણતાં) મને પણ—કંસ પૂરતી.

. કુખના

(લાગ લઈ) કૃષ્ણ, મનમાં શું મુંઝાય છે ?

કૃષ્ણ

મારી મુંઝવણ તમારાથી ટળે તેવી નથી.

કુખના

(મનમાં) મારાથી જ મટે એવી હશે. (આતુરતાથી, પ્રકાશ)
એવી શી છે ?

કૃષ્ણ

(દંભના ઠાઠથી) મારા અંગઅંગમા જાણે ઉખમાની સત્તા વ્યાપી
ગઈ હોય એમ મને લાગ્યા કરે છે. (વિનતિથી) કુખના, કંસનું
અંદન કૃષ્ણને ન મળે ?

[કુખના વિચારમા ડૂબી દેખાય છે.]

કક્ષાય એની શ્મીતલતાથી શાન્તિ થાય.

કુખના

(તુરત) તો અવશ્ય આપીશ.

[કૃષ્ણ પાસે જવા નય છે. કુખના દૂર હઠે છે.]

કૃષ્ણ

(આશ્ચર્યથી) આમ કેમ ?

કુખના

(મીઠી મીટ માંડી) સાચે જ શું તારા દિલમાં દાવાનળ
પ્રકટયો છે ?

[કૃષ્ણ નીચું નેઠ લય છે.]

(કનકપાત્ર ધરી) લે. આ ચંદનતું પણ સૌભાગ્ય હશે. પણ એના વળતરમાં...

કૃષ્ણ

(આવેશમાં) તું કહીશ તે કયુલ.

કુબ્જા

(પાત્ર પાછું ખેંચી) કયુલ કે ?

કૃષ્ણ

(જરા વારે) હા.

કુબ્જા

(હથેલી ધરી) તો કોલ દે કે એકે રાત તું મારે ત્યા આવીશ.

[કૃષ્ણ ખચકાચ છે.]

કૃષ્ણ

(મનમાં) આવી કુબ્જાને ત્યાં રાત ગાળવાની ?

કુબ્જા

(આખ ફેરવી) એમાં ગણતરી કરવા શું ખેડો ? જેવી અત્યારે કરી તેવી ત્યારે ખૂબ વાતો કરીશું. (અવળું નેઠ) પછી મને નિદ્રા આવે એટલે તું ચાલતો થજો.

[કૃષ્ણની કંપના મારી લય છે.]

(ફરી પાત્ર ધરી) હવે તાર ચંદન તું સાચવ.

[કનકપાત્ર લેવા જતાં કુબ્જા અને કૃષ્ણ વચ્ચે અંગુલિસ્પર્શ થઈ લય છે. એમ થાય છે કે કુબ્જા એક ફૂટકી ચાવનાના રૂપમાં પલટાઈ લય છે.

વલ્લે શરી આખે એકમેકને તાકી રહે છે.]

(પોતા પ્રતિ આશ્ચર્યથી જોતી) કહાન ! આ શું ?

અદ્ભુત આશ્ચર્ય ! (મનમાં) શું હશે ?

[સૂપકીદી ચાલે છે.]

કુખ્જ

(ગભરાટ બતાવતી) પણ હવે કંસના લોક મને ઓળખશે કેમ ?

કૃષ્ણ

(શાન્ત સહાનુભૂતિથી) એ ચિંતાનો વિષય રહ્યો છે ?

[કુખ્જ મીઠી મુંઝવણ અનુભવે છે.]

કુખ્જ !-હવે એ નામે નથી શોભતું !-કુખ્જ, તારું નામ બદલીએ તો...?

[કુખ્જ જાણી જોઈને અણઉત્તર રહે છે.]

(પાલવ પકડી) કહે; તારે ત્યાં કયારે આવવું ?

[ઊઝાળા ભારતી સ્તનબેલડી ઢાંકવા અર્થે પાલવ મૂકાવવાના પ્રયાસમાં કુખ્જ અને કૃષ્ણ વચ્ચે લગીર રસમસ્તી જામે છે.

પાસેથી પસાર થતી કોઈ નાની ગોવાલાણી; આ નાટક નજરે ચડતા, ખડખડાટ હસી પડે છે.

નયનનાં નિમંત્રણ આપી, લજ્જળ કુખ્જ વિદાય લે છે. નક્કર કૃષ્ણ અનિમિષ આંખે એને લેયા જ કરે છે.]

સ્થળ : પ્રેમમંદિર

[ઝગમગ તારવા ફુટતા લય છે આગણે અને એટલે રંગોળીની ચિત્રવિચિત્ર ભાતો પાથરેલી છે. બારણે આસોપાલવનાં તેરણ ઝૂંમે છે. મંદિરમાં પર્ણપતાકા કરકરે છે. ચંદરવાની ખુબી ન્યારી છે. ધૂપની દોનમ અને દીવડાના તેજ લગ્યા ને ત્યાં આહાં આવે છે.

ગર્વમર્તિ કુબ્જનો મઠ માતો નથી.]

કુબ્જ

સૌને પોતાને ત્યાં તાણનાર આળે મારે ત્યાં આવશે ! (અભિમાનથી)
કેટલાંને એણે રઝળાવ્યાં છે ? (ચિંતાથી) મારું ચે એમ થશે ?—
તો ? (ડોકું ઉછાળી) પણ એમ તો મેં મારી દાનત દંભ નીચે દાખી રાખી છે ને ? એક વાર એની ગરજ લેઉં, પછી એની થાઉં. અને એ અગાઉ એને મારો કરી લઉં. એમ હશે તો જ એના આવ્યાતું અને મારા બોલાવ્યાતું સાર્થક થશે. નહિંતર—હા; નહિંતર તો એને બોલાવ્યો એવો પાછો વાળતાં મને ક્યાં નથી આવડતું, ?

[ફૂલ આવે છે. ઝાંઝમાળ લેઇ મનમાં મન પામે છે અને એક ખુણે અદબખંધ ઉભો રહે છે.]

વળી એ મારે અગે અહિં ક્યાં આવવાનો છે ? પોતાના બે બોલ પાળવા એને (ભાર દઇ) આવવું પડશે. એમાં એ ઉપકાર શું કરશે ?

કુબ્જ

(આગળ આવી) સાચો ઉપકાર પોતાપર કરશે.

[લોકી પડી હોય તેમ કુબ્જનું મોં પડી લય છે.]

કુખના

(હસી) આવી ગયો ? પરંતુ હજી એવો ને એવો રહ્યો !

કૃષ્ણ

(અમસ્થું) કેમ ?

કુખના

પાછું કેમ એમ પૂછે છે ! કોઈના અંતરની વાત સાંભળી લેતા તને લાજ નથી નડતી ? (શ્વાસ ખાઈ) તને અહીં પરઆર્યો આવવા કોણે દીધો ?—કોઈએ રોક્યો પણ નહિં ?

કૃષ્ણ

(જડતી જેમ) રોકનારં રોક્યું હતું ?

કુખના

હા. વળી પગથિયે કોઈ દાસી ન હોતી મૂઢ ?

કૃષ્ણ

એમ જ. કોઈક બિચારં હંધું ધાલીને પડ્યું હતું ખરં ! એને ક્યાં જાગરણ હતું ?

[કુખના લમ્મર તાણે છે . કૃષ્ણને તેની અસર નથી.]

કુખના! તું વળી, દાસી મટી, દાસી રાખવા ક્યારની લાગી?

કુખના

એવું પૂછનાર તું વળી કોણ ? (નયન નચાવી) એ તો સારં છે કે તારાથી કશું થાય એમ નથી. બાકી બીજાનાં અંતરને તો ધરમાં છુસી, આમ જ લાગમાં લેતો હોઈશ !

કૃષ્ણ

(હળવે હળવે) બાકીનાં અત્યારે શું કામ સંભારે છે ?

સ્થળ : પ્રેમમંદિર

[અગમગ તારલા કુટતા લય છે આગણે અને એટલે રંગોળીની ચિત્રવિચિત્ર ભાતો પાશ્વેલી છે બારણે આમોપાલવના તેરલું ઝંઝૂમે છે. મંદિરમાં પાણીપતાકા કરકરે છે. ચંદ્રવાની યુધ્ધી ન્યારી છે. ધૂપની શ્રેણી અને હીવડના તેજ લ્યાં ને ત્યાં આંહાં આવે છે.]

ગર્વમર્તિ કુખનો મઠ માતો નથી.]

કુંબળ

સૌને પોતાને ત્યાં તાણનાર આળે મારે ત્યાં આવશે ! (અભિમાનથી)
કેટલાને એણે રઝળાવ્યાં છે ? (ચિંતાથી) મારું યે એમ થશે ?—
તો ? (ડોકું ઉછાળી) પણ એમ તો મેં મારી દાનત દંલ નીચે
દાખી રાખી છે ને ? એક વાર એની ગરજ લેઉં, પછી એની થાઉં.
અને એ અગાઉ એને મારો કરી લઉં. એમ હશે તો જ એના આવ્યાનું
અને મારા બોલાવ્યાનું સાર્થક થશે. નહિંતર—હા; નહિંતર તો એને
બોલાવ્યો એવો પાછો વાળતા મને ક્યાં નથી આવડતું ?

[કુંબળ આવે છે. ઝાકઝમાળ લેધ મનમાં મજા પામે છે અને એક
પુણે અદ્યજનંદ ઉભો રહે છે.]

વળી એ મારે અગે અહિં ક્યાં આવવાનો છે ? પોતાના બે બોલ
પાળવા એને (ભાર દધ) આવવું પડશે. એમાં એ ઉપકાર શું કરશે ?

કુંબળ

(આગળ આવી) માયો ઉપકાર પોતાપર કરશે.

[લોહી પડી હોય તેમ કુખનું મોં પડી લય છે.]

કુંબળ

(હસી) આવી ગયો ? પરંતુ હજી એવો ને એવો રહ્યો !

કૃષ્ણ

(અમસ્થું) કેમ ?

કુંબળ

પાછું કેમ એમ પૂછે છે ! કોઈના અંતરની વાત સાંભળી લેતા તને લાજ નથી નડતી ? (શ્વાસ ખાઈ) તને અહીં પરબાર્યો આવવા કોણે દીધો ?—કોઈએ રોક્યો પણ નહિં ?

કૃષ્ણ

(જડતી જેમ) રોકનારે રોક્યું હતું ?

કુંબળ

હા. વળી પગથિયે કોઈ દાસી ન હોતી મૂઝ ?

કૃષ્ણ

એમ જ. કોઈક બિચારે કિંધું ધાલીને પડ્યું હતું ખરું ! એને ક્યાં જાગરણ હતું ?

[કુંબળ લમ્મર તાણે છે. કૃષ્ણને તેની અસર નથી.]

કુંબળ! તું વળી, દાસી મટી, દાસી રાખવા ક્યારની લાગી?

કુંબળ

એવું પૂછનાર તું વળી કોણ ? (નયન નચાવી) એ તો સાઈ છે કે તારાથી કશું થાય એમ નથી. બાકી બીજાનાં અંતરને તો ધરમા ઘુસી, આમ જ લાગમાં લેતો હોઈશ !

કૃષ્ણ

(હળવે હળવે) બાકીનાને અત્યારે શું કામ સંભારે છે ?

કુખ્જા

(મનમાં) જોયું ? મને ય આમ કયા ઉશેડી દે...

કૃષ્ણ

(વધુ હળવે) આપણે બે ઓછાં છીએ ?

[આશ્ચર્યની અવધિમાં કુખ્જા અવાક બની નીચે છે]

(નમ્રતાથી) બોલો; મને કેમ બોલાવ્યો હતો?—મારી શી સેવા-
ચાહો છો ?

કુખ્જા

(ભભૂકતી) તારે તો હું કહું એટલું કરવાનું છે.—કેવળ પૂછું
એટલાના ઉત્તર વાળવાના છે.

કૃષ્ણ

(મનમાં) અજબ મોહિની છે ને? સૌન્દર્યના અરણ્ય સાથે આવી
શીયળની ખડકો નહોતી નીહાળી. પણ ખડક વિના અરણ્ય સૌભે ય
શાનું? (વિચારપૂર્વક) વળી જ્યારે હું એના આકર્ષણમાં અંતર્યો ત્યારે
તો એ રૂપગુણની વેરી હતી ! (પોતાને પૂછતો) બધાને ભૂલું એવું
એનામા શું હતું?— કે સૌન્દર્યના સતત સંગની અશ્વિનું એ
પરીણામ હશે ? (જટાથી, પ્રકાશ) કુખ્જા, તું કોની સામે વિવાદ કરે
છે એવું તને જ્ઞાન છે ને ?

કુખ્જા

(ઉંચે જોઈ) ભાન છે—જ્ઞાન પણ છે.

કૃષ્ણ

(હાહરથી) નથી—નથી જ.

કુખ્જા

(કડકાર્થી) હું જાણું છું કે હું એક એવા પુરૂષની સામે ઉભી છું કે જેને પોતાની આખર કદિ હતી નહિ એટલે પારકી લાજ લેવામાં જે ગર્વ લે છે, જેની અક્કલ અવળા પાંથે ચડી ચૂકી છે એટલે સર્વને એ માર્ગે ખેંચવા જે પોતાની જુવાની ખરબાદ કરી રહ્યો છે.

કૃષ્ણ

(આભાર પૂર્વક) એવા એક નકામા માણસને નોતરીને તમે પણ...

કુખ્જા

(કપાળે કરચલી પાડી) તારું મગજ કેવા ભંધા અર્થ લેવા દેવાઈ ગયું છે ! લમરા, તને આજે ખખર પડશે કે તને અને તારી જુવાનીને ઠોકરે મારે એવા ચંપક આત્મા જગતે જન્મે છે ખરા.

કૃષ્ણ

મારાં સદ્ભાગ્ય ! એક જ એ પદાર્થપાઠ ભણ્યા વિનાનો રહી ગયો છે !

[કુખ્જા ઘાઝી મરતી જણાય છે.

કૃષ્ણ ચદરવાતું હીર તપાસવામાં પરોવાય છે.]

કુખ્જા

(મનમાં) ક્યાં લગી આ ભૂલભૂલામણીના દંભ ખેલ્યે જવા ? હવે તો હારી જવાય છે. જાણે અંગે અંગ તૂટવું ન હોય !

કૃષ્ણ

(મનમાં) કુખ્જામાં હુંપદ ન હોત તો તે સર્વોત્તમા ગણાત. (ચિંતન જેમ) અને એક પ્રકારે તો એનો એ અવગુણ પણ એને

ઉત્તમ જ બનાવે છે ને ? નહિતર મારી સમા રસરસિયાને આટલા ગરજી બનવાનો પ્રસંગ ક્યાથી સાંપડત ?

[બન્ને અન્યોન્ય ઉપર છૂપી મજર નાખના હોય છે. એવામાં ચાર આજો એક થતાં કૃષ્ણમા સાહસ્યું સૌર્ય જન્મે છે]

(કુબ્જા કને આવતાં) દયાળુ કુબ્જા, તેં મને ચંદન આપ્યું. એતું બહુમા બહુ મૂલ્ય કેટલું કહેવાય ?

કુબ્જા

અમૂલ્ય !

[કૃષ્ણના હોઠપર હારથ છલકાય છે.]

અરે ! એની મહીં તો મારા હૃદયના તરંગ ધસાયા હતા ! એનાં મૂલ્ય માપવાની ચિંતા કેરવી એ કેવળ મૂર્ખાઈ નથી ?

કૃષ્ણ

ભલે રહી. કારણ જગતની આ પહેલવહેલી મૂર્ખતા ક્યાં છે ? બ્રહ્માનો જન્મ એ પહેલી ભૂલ, પૃથ્વીનો જન્મ એ બીજો અપરાધ, આપણો જન્મ એ ત્રીજો ગદ્ગત...

કુબ્જા

(ખુલ્લું જઈ) બહુ થયું. (શાન્તિથી) બદલા ! આમ ઉકળી શું ગયો ?

કૃષ્ણ

(દુષ્ટાપર હાથ ફેરવતો) ચાલ વાત બદલીએ. (ખૂંખારી) રસીકી કુબ્જા, અમૂલ્ય ચંદનના અનુપમ વળતરમાં મેં તને કુબ્જા મટાડી...

કુળના

તેં મને કુળના મટાડી ?

કુળણુ

કહું કે મારા સ્પર્શે એમ થયું.

[કુળના વચનમાં શું થાય છે. તો ચ-]

કુળના

(મરડાઇ) એટલે ? ધુતારા, વળા ધતીંગ આદર્યાં ?

કુળણુ

(મીઠાશથી) એ હું કશું નહિ કહું.

કુળના

(ખીજાઇ) કુળણુ, વિચિત્ર વાતો શું કરતો હોઈશ ?

કુળણુ

વિચિત્રતા વગર શ્રદ્ધા ક્યા છે ?

કુળના

કહેતો હોય તે સીધું કહે ને ?

કુળણુ

કહું ?-માતીશ ખરી ?

કુળના

કહેને ? આમ અધીરા કરવાનો શો અર્થ ?

કુળણુ

(રસપૂર્વક) ભોળી કુળના, તારું ગયું જીવન તું જાણુ છ ખરી ?

૪૦ મ'દ'ન' મેં' દિ'ર

કુખળા

(નચિંત જેમ) ના. (વિરામ લાઇ) જાણીને કામ શું ?

કૃષ્ણ

કારણ કે જાણવા જેવું છે.

કુખળા

(હસી જઇ) તે શું તને એની જાણ છે ?

કૃષ્ણ

(નયન નસાવી) હા.

કુખળા

જા, જા હવે.

કૃષ્ણ

મનાય તો માનજે.

કુખળા

(મનમાં) જાણવામાં શું જાય છે ? (પ્રકાશ) પણ તું કયાંથી જાણે ?

કૃષ્ણ

(કેટલીય વારે) જો સાંભળે છે ત્યારે શ્રદ્ધાભર સાંભળજે.

કુખળા

(મલકાઇ) તારી વિનંતિ છે તો તેમ કરીશ.

કૃષ્ણ

પ્રિય કુખળા, જીવનમાં કેલ્પી ન હોતી એવી અગમ્ય કલ્પનામાં હમણાં હું ડોલતો હતો.

કુખળા

પછા ?

કૃષ્ણ

મને કંઈક એમ લાગ્યું કે આપણો સંબંધ નવો નથી, માત્ર જૂનાતું અનુસંધાન છે !

કુબ્જા

(આનંદભર) પછી ? પછી ?

કૃષ્ણ

હસીશ નહિં. એને માટે હગલા બંધ પ્રસંગો મળી રહેશે. (ગંભીર બની) જાણે કે, ગયે ભવ હું રામ પણ હોઉં...

કુબ્જા

(હિત્સાહના અતિરેકમા) અને હું ?

કૃષ્ણ

(અવળા ફરી) કેવળ એક વેશ્યા !

[કુબ્જાનું અભિમાન ઓગળી જાય છે.]

પણ ત્યારે તું અજબ હોઈશ ! પુષ્પાંગી તો તારું નામ હતું.

[કુબ્જા હોંશથી કૃષ્ણ સામે તાકી રહે છે.]

વનમા-એ પંચવટીમા તને મારો મોહ લાગ્યો-જેવો આ પણ મને....

કુબ્જા

(આતુરતાથી) એને ને આને શો મેળ ? મને સઘળું સંભળાવ.

કૃષ્ણ

ખરું કહ્યું. ત્યારની અને અત્યારની સ્થિતિમા ખૂબ અંતર છે. તારો એ મમત સ્થૂલ ન હોતો-સૂક્ષ્મ હતો. જીવનભરના પાપ ધોવા

૪૨ મ દ ન મે દિર

સાર તેં મારો ચરણસ્પર્શ કર્યો. ઝુંપડીમાથી જગદમ્બા જેવાં જનકીએ
'એ જોયું' અને તને શાપ દીધા !

કુબ્જા

કે... ?

કૃષ્ણ

કે હવેને અવતાર તું ઢંગધડા વિનાની કુબ્જા જેવી જન્મીશ !

કુબ્જા

(મો ઠાવડું કરી) અને રામ સમો ક્ષત્રિય એ અન્યાય સાખી
રહ્યો ?

કૃષ્ણ

(મારથી) નહિં જ. પુષ્પાંગીના મતોરથ પુનર્જન્મે પૂરા પાડવાનું
એણે તુરત જ વચન દીધું.

કુબ્જા

(મનમાં) શું સુંદર કેલ્પના ! (પ્રકાશ) કૃષ્ણ, આવું 'અન્યું' હશે ?

કૃષ્ણ

હું માનવા લલયાઉં છું. (મલકાઇ) માત્ર અંગુલિસ્પર્શથી તારા
સધળા દિદાર ફરી જાય એ, એ પછી તો, સાવ સામાન્ય હકીકત બને છે.

કુબ્જા

(મનમાં) સાચું ન હોય તો ય કેવું કુદરતી લાગે છે ? (ઉમ્મિ
આવતા, પ્રકાશ) કૃષ્ણ, કૃષ્ણ ! મેં તને માત્ર ચંદન આપ્યું...

કૃષ્ણ

(શબ્દો પીસીને) માત્ર ચંદન !

કુબ્જા

(ઉશ્કેરાઈ) ત્યારે વળી ? (શાન્ત થઈ) અને વળતરમાં તે અને નવલું, તેજોમય, પુણ્યવંતુ જીવનદાન દીધું...

કૃષ્ણ

કોણે કહ્યું ?

[બંને મનની મુશ્કેલીઓ અનુભવે છે.]

કુબ્જા

(મનમાં) ઉર ઉઘાડું ? (હોઠ કચડી) મને કુબ્જા મટાડી પુષ્પાંગી કરવામાં એક જોતા તો તેણે પોતાના—એમ કે પોતાની સીતાના—પાપનું પ્રાયશ્ચિત જ કર્યું કહેવાય. એથી હું કાંઈ ઓછી બંધનમાં આવું છું ? (ધીમે ધીરે) અને કૃષ્ણની આ પહેલી લીલા નથી. પૂતનાનો વધ, બ્રહ્માડનું દર્શન, ગોવર્ધનનું ધારણ : એનાં જીવનમાંથી આવું કેટલુંય જડે એમ છે.

કૃષ્ણ

(મનમાં) કસોટી ક્યાં લગી ?

કુબ્જા

(મનમાં) કૃષ્ણ કેવો કુશળ છે ? (વિચારી વિચારી) તોય મને તો એ સંજોગોનો સાધનારો લાગે છે. જે સમયે જેની ગરજ, તેનું પૂજન ! પહેલાંની કે પછીની એને પડી નથી ! આજે અત્યારે મારે માટે વલખાં મારે છે : કાલે ક્યારે ઓળખતો અટકે, એની કોને ખબર છે ?

કૃષ્ણ

(આકળા અવાજે) પુષ્પાંગી, તારામાં આ કઠોરતા કેવી ? જાણે હું તો આરસનું પુતળું હોઉં...

કુબ્જા

(હસી કાઢી) કહે ને કે પથ્થર...

[કૃષ્ણ બીજા બાજુ ફરી નય છે એટલે કુબ્જા અધુરેથી
અડે છે]

(સાનંદ, મનમાં) એમાં એનો દોષ નથી.

કૃષ્ણ

(ડમ ઉપાડતો) કુબ્જા ! — તને પુષ્પાંગી કહેવાનો નથી—હું
જાઉ છું.

કુબ્જા

નય ક્યાં ? મારી રજા વિના...

કૃષ્ણ

(ફર જતો) એટલે તો....

[કૃષ્ણ બારણે પુગે છે. કુબ્જાનું હૃદય યતન રાચ છે.]

કુબ્જા

(જોરથી) એમ નહિ જવાય.

કૃષ્ણ

(હંબર વચ્ચે ઉભો રહી) ત્યારે ?

કુબ્જા

પાછો આવ. (ધીરા અવાજે) તારું વચન વીસરી ગયો ? — મારાં
નયન ઘેરાવા લાગે પછી ત્યારે શુભચૂપ ચાલી જવાનું છે.

કૃષ્ણ

(આગળ આવી) પણ મારાં નયન ઘેરાય ત્યારે ..

કુખ્જા

(સત્તાથી) ન ઘેરાવા દેવાં. વચન આપ્યા અગાઉ એ વિચારવું
હતું.

[સઘળું સહન કરી, શીર નમાવી, એક શુભામ માફક કૃષ્ણ
કુખ્જ સમક્ષ મુગે મોંએ ખડો થાય છે.
કુખ્જનું દિલ પીગળે છે કૃષ્ણનાં નયનના નીર લૂછી, એ
કૃષ્ણનો હાથ પોતાના હાથમા લે છે.]

(આવેશના ગળગળા સાદે) મારા કૃષ્ણ ! હું તારી છું એ પોતા-
પાણું મને વહેમાવ્યા કરે છે, એટલે હું તને ભયંકર સ્ત્રી લાગું છું.

કૃષ્ણ

(કુખ્જનો હાથ હૃદયપર રાખી) એટલે ?

કુખ્જા

મારો મટી તું પારકો ક્યારે થા...

કૃષ્ણ

(વેણીને હળવે હાથે પંપાળતો) સદાય તારો રહું તો ?

કુખ્જા

(અધીરપથી) તો...તો...

[કુખ્જ તાળી પાડે છે બારણે દારસી આવે છે. તેને જોતાં
કૃષ્ણ ચમકે છે.]

(દારસીને) પેલો પૂજનથાળ લાવ.

[દારસી નય છે.]

કૃષ્ણ

(સતત આશ્ચર્યમાં) આ તો પેલી...

કુખળા

હા, એ જ છોકરી. આપણી મસ્તીની વાત કંયાય ન જાય એટલા વાસ્તે એને મેં જ રોકી લીધી.

[કુખળને લહર આવે છે
દાસી ચાળ લઈ આવે છે. અંદર ચંદન, મંજરી, તાણુલ...
હલમાળા વગેરે સામગ્રી ભરી છે.
કુખળ વિદમયમુગ્ધ હિસો છે]

(ખાજક બતલાવી, દાસીને) ત્યાં મૂક. પછી તારું કામ કર.

[ચાળ ગોઠવી, છાનાં કાચિયાં કરતી, દાસી ભય છે]

કુખળા ! લે, ચંદન ચોળું.

[કુખળની બેઠ હચેડીમા કુખળ ચંદન લીધે છે.]

કુખળ

(મનમા) વાહ કુખળ !

કુખળા

તેને. રેખાઓ બેટલી ઉઠળા કરું છું એટલી ઉઠળવળ રહેવા દેને.

કુખળ

(મનમા) ધન્ય પુષ્પાગી !

કુખળ

(મંજરી આપી) ચાખ. એ લીમડાની—આપણા સંકેતસ્થાનની બલિહારી આખી લે. એની કડવાશથી અંતરના તાપ અળગા થશે.

[કુખળ મંજરી આરોગે છે.]

(તાણુલ લેતી) ને આ તાંબુલથી—હોંશથી હાથે તૈયાર કરેલા તાંબુલથી તારું હૈયું છલગલ કર.

કૃષ્ણ

(તાંબુલના ટૂંકડા કરી, એક કુખ્જને ધરી) અને તું પણ.

કુખ્જના

(માળા આરોપતી) મારા જ કૃષ્ણ ! ભૂલવી હોય તો આ માળા ભૂલજે, એની સુમધુર સુવાસ ભૂલજે, ભૂલાય એ ભૂલજે. પણ એની ભૂખી માલણને ન ભૂલીશ.

કૃષ્ણ

(કુખ્જના હૃદય સરસો હાથ રાખી) નહિ ભૂલું—નહિ ભૂલું.

કુખ્જના

(કૃષ્ણના દુપદામાંથી બંસી ખેંચી કાઢી) ને આ બંસા જેમ જ સદાસર્વદા સાથે રાખજે.

[કૃષ્ણના હૃદયમાં મેઘધનુષ પૂરાય છે.]

કૃષ્ણ

બંસી જેમ જ શું કામ ? એને બદલે રાખું તો ?

[કૃષ્ણ બંસીના ટૂંકડા કરે છે.

એ વિનયના આનંદમાં કુખ્જના ગાત્ર પ્રસ્વેદભીના થાય છે.]

ને પછી તો બંસ્ત્રીપરના જુલ્મ તારે સહેવાના રહેશે. (ચુંબનોની ઝડીઓ વર્ષાવતાં) આજે તો પંચેન્દ્રિયનો ઉત્સવ છે !

ઝાકળનું મોતી

(૧૯૮૩)

ઝાકળનું મોતી

સ્થળ : ટેકરી

[સલૂણી સન્ધ્યા ભમતી ભય છે
શરદ ખેડી છે. વૃક્ષરાજીના પાંદડે પાંદડેથી નવચૌવનનો સંચાર
સંભળાય છે,
ટેકરીની ટોચે શંકર વિરાળ્યા છે. ખોળામાં પાર્વતી છે.]

શંકર

હવે હદ થાય છે, ઉમા !

પાર્વતી

શું કહ્યું, નાથ ?

શંકર

(નમ્ર રહી) ખીણું તે શું હોય ? પણ ક્યારેક તારાથી વગર
‘વિચાર્યું’ બહુ, ખોલી જવાય છે. (શાણપણ શીખવતા) સત્તાનું સાચું
મૂલ એના સદુપયોગમાં છે. બાકી ગેરલાલ તો ગમાર પણ લઈ જાણે.

પાર્વતી

(ગમ ન પડતાં) કદિ નહિં અને આજે આટલાં વર્ષે હવે તમે
મને મોઢા આપવા ખેસશે ?

શંકર

કારણ કે તારો તનમનાટ હજી જોવો ને તેવો તાળો છે.

પાર્વતી

(સૂર પૂરતી, રસથી) અને આપનો ?

શંકર

મસ્તી જવા દે. (આકાશ જાણી નીરખી) બાર બાર માસે વાદળનાં
ગડગડાટ એક-એ-ત્રણ માસ હોય. જીવનની ગભીરતામાં હાસ્ય એટલું
શોભે. એની જો અતિવૃષ્ટિ થાય તો પરિણામ અનાવૃષ્ટિથી ય કપડું આવે.

[પાર્વતી પોતાના કુતૂહલપર કંઠાજે છે. એટલે-]

પાર્વતી

(કટાણા મોંએ) પણ તમને આમ પતિ મટી ગુરુ થતાં આવડ્યું.
એમ મને પત્ની મટી શિષ્યા થતાં નહિ આવડે.

શંકર

(શાન્તિથી) તારી પાસેથી હું એથી વધુ ઈચ્છતો પણ નથી. જો.
મારી અર્ધાંગિના જેમ તું રહે....

પાર્વતી

(ઉશ્કેરાઈ) બીજ કંઈ રીતે હું રહેતી આવી છું ? આવો અનર્થ
કોઈ પરાયાએ ઉચ્ચાર્યો હોત તો એવા શાપ આપત કે....

શંકર

(ખમા ઝાલી) જો; અત્યારે હું જે કહું તે તું સંયમથી સાંભળજો.
નહિતર કહ્યું ન કહ્યું સરખું થશે.

[પાર્વતીમાં શીતલતા સ્થપાય છે.]

તારા સતીત્વમાં મને સદાની શ્રદ્ધા છે. એ અંગેના તારા સામર્થ્યથી
હું ગર્વિષ્ટ છું. પરંતુ એનો ઉડાઉ ઉપયોગ....

પાર્વતી

ઉડાઉ ! તમે ઉડાઉ શેને કહો છો ?

શંકર

જેના વપરાશ પાછળ પોતાનો ઉદ્ધય નથી, પારકાનું પતન છે, એ સંધળું ઉડાઉગીરીથી એ અધમ છે.

પાર્વતી

સાચું. પણ એનું આપણે શું ?

શંકર

સાંભળ. ચિત્રકેતુને તેં શાપ દીધો એ આવા પ્રકારની અયોગ્યતા હતી.

પાર્વતી

(કેકું ધુંણાવી) ના. ભર સભામાં મારું અપમાન થાય એ ઘટના મારા માટે અસહ્ય હતી. અને એટલે જ, ભવિષ્યમાં પણ સુરલોકના કોઈ અન્ય પુણ્ય આત્માને એ એવો અન્યાય ન કરી બેસે એટલા આતર, મેં એને વૃત્રાસુર બનાવ્યો. એમાં મેં અબુગતું શું કર્યું ?

શંકર

(હસી) પ્રિય પાર્વતી, પોતાના અજ્ઞાનને પારકાની ઉણપ માનવી એ કેટલું સુલભ છે ?

પાર્વતી

(અકળામણમાં) એટલે ?

શંકર

(સાન્ત્વન જેમ) ચિત્રકેતુ સામાન્ય નહોતો. એ ને હું સરખા પ્રભુ પ્રિય છીએ. એણે ધાર્યું હોત તો એ સામા શાપ વરસાવી શકત. ન વરસાવ્યા એ જ એની ઉદ્ધરતા.

૫૪ મ દ ન મં દિ ર

[પોતાની અલ્પતાનું ભાન થતાં પાર્વતી વચાય છે.]
અને ઉમા, કોઈ સાચું કહે એવું મારું લગાડવાનો આપણને
અધિકાર નથી. ભર સલામા ય મારા જોળામાં સમાવાતી હું તું નરી
રાખે ત્યારે એકાદ ચિત્રકેતુ એને વખોડી કાઢે એમા અસાધારણ
શુ ? (અકકડ અવાજ) મનેય એ ખટકે છે. વિના એકાન્તે પામર
પ્રાણીઓ સુદ્ધા એકમેકથી અળગાં રહેવાનું સાચવે છે. સાતે પહોર ને
સત્તાવને ઘડી મારી સગે રહેવામા...

પાર્વતી

(રૂંધાએલા સ્વરે) હું જોનરૂપ લાગું છું ?

[મો દેરવી પાર્વતી આંખમાથી હલનતાં નળ લૂછી લે છે.
શંકર હચેલાથી પાર્વતીનું મો પોતાની કષ્ટ સમીપ
લાવે છે પછી-]

શંકર

ખુખીથી) ખસ કે ?

[મરજી વિરૂદ્ધ પાર્વતીની મલકી જવાય છે.]

(લાલ લઈ) ગિરિન, જેને પૃથ્વીનો ભાર વિસાતમાં ન હોય એને
તું ભારે પડીશ ?

[સામસામાં નેત્ર મંડાય છે.]

(પ્રસન્નતાપૂર્વક) પ્રિયદર્શના, હોય એટલી હિંમત લાવી એક વા
કહે કે આ દેહમાં તને આવડે તે શો નેહ લાગ્યો છે ?

પાર્વતી

(ગુમાનથી) એ જેને નાણું હોય તેણે સાક્ષાત પાર્વતી
અવતાર ધારણ કરવો નેમશે

શંકર

(આજીજી જેમ) બીજું બધું નહિ તો માત્ર આટલું કહે. એ પણ મારાથી છૂટાં ફરવાનું તને મન નથી થતું ?

પાર્વતી

(મનમાં) કેવો કમેળનો પ્રશ્ન પૂછે છે ?

શંકર

(આગ્રહથી) કહે; કેમ મન નથી થતું ?

પાર્વતી

(મનમાં) એટલું જો કહેવાતું હોત તો બાકી શું હતું ? (મલકતાં, પ્રકાશ) આઘેથી તમે એવા લાગો છો કે કા તો તમારાથી દૂર જ દૂર, અને અથવા તો તમારી પાસે જ પાસે, વસ્ત્યા વિના મારો આરો નથી.

શંકર

એમ કેમ ? (નયન નચાવી) શું હું ખૂબ જ લડકામણો છું ? હું તો માનતો હતો કે પાર્વતી જેવાં સતી જેનામા મોલાં એ પુરુષ-વરનું સૌન્દર્ય...

પાર્વતી

(હામ ભીડી) પાછળથી પરતાવા જેવું થયું હશે તો ?

[પાર્વતીથી વધારે વાર હાસ્ય ખાળી ચકાતુ નથી.]

શંકર

(નયન નમાવી) હા. હર્ષના આસું જેમ, આ તારા હોઠ પશુ અત્યારે પ્રાયશ્ચિતનો જ આનંદ અનુભવે છે ને ?

[પાર્વતી અંતરના ઉમળકાને ઢાળી રાખે છે. આમ કરતાં એનામાં આપોઆપ ગાભીય આવી જાય છે.]

પાર્વતી

(બોલવા ખાતર) પ્રાણુપ્રણુ, સૌ પોતાનું રૂપ જોઈ શકતાં હોત તો બ્રહ્માડનું અડધું અભિમાન ઓગળી જાત.

શંકર

(નિજનદથી) સાચી વાત કીધી. મારે, તારે અને બદ્ધાને હૈયે ક્રોધરવા જેવી એ હકીકત છે. (વક સરલતાથી) માત્ર અત્યારે નકામી છે.

પાર્વતી

(શબ્દો ઝીલી લઈ) અત્યારે જ ખરા ખપની છે.

શંકર

કંઈ રીતે ?

પાર્વતી

મારા રૂઢનાથમા કેટલી અહંતા છે; એ એનાથી પુરવાર થાત.

શંકર

(જેમ તેમ) અહંતા પણ અમુક અંશે આવશ્યક છે. શિવમાં અહંતા-પોતાપણું ન હોત તો એના જીવનમા બીજું કશું છે ય નહિ.

[બેઠને ચૂપ થવાનો વારો આવે છે.]

(મનમાં) પાર્વતી શંકરને ન ઓળખે એ ઓછું દર્દમય છે ? જડ નગરાજની દુહિતામાં ચેતનના અંકુર કોણે પ્રગટાવ્યા હોય ? (પાર્વતીને આહવાદ આપવા મિથે, પ્રકાશ) મને વીંટળાઈ રહેવાનું તારું કારણ કયું અદ્ભુત લાગે છે ? પણ અમ્મા, તારી આ ટેવ અંજે લોકો મને સાંખ્ય કહેતાં શીખ્યાં છે !

પાર્વતી

(ઉલ્લાસમાં આવી) ખરેખર ? તમારે રથને હું હોઉં તો એને અભિનંદન લેખું. પછી અભિમાનથી ફૂલાતી ફરે !

શંકર

(વિનયી વિરોધથી) ના. આપણું જગત એટલું ઉદાર નથી. એમના અક્ષર અક્ષરના અર્થ ઉંડા હોય છે, ઉંધા હોય છે.

[પાર્વતીના મુખપર ચિંતાની આછી વાદળી આવે છે.]

દ્વંકામાં, એમને મન હું વહુધેલો છું ! સુંદર શબ્દોમાં વીટેલી એ યોજ્ખી ગાળ છે. દેવી, સમજાય છે ?

[વાદળી આછી ઘેરી થતી લય છે.]

(મનમાં) એને અંતરમાં ઓછું આવતું લાગે છે. (પ્રકાશ) મૌરી, હું આમ જોગી જેમ કેમ ભટકું છું; એ મેં તને કદિ નથી કહ્યું ?

પાર્વતી

(માડ માડ) ના.

શંકર

તો અત્યારે કહ્યું. ફક્ત તારા સિવાય, મારાથી ખીજાં સૌ ડરતાં રહે એ મારો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. સાચે જ, તેં કહ્યો એવો જ હું છું.

પાર્વતી

(નીચે વહને) ના. નથી. એ મારી ભૂલ હતી. ભૂલી જાનો.

શંકર

(પાશમાં લપ્ધ) ગિરિખાલા, શરમા મા. આ બ્યાઘ્રચર્મ ગમે તેને નડકાવે એવું છે, નહિ ?

પાર્વતી

પણ હું તો તેનાથી ટેવાઈ ગઈ છું.

પેટ સદન મંદિર

શંકર

। અને મૃદુ કુસુમને સ્થળે આ કઠ્ઠણ રૂદ્રાક્ષની માળા...

પાર્વતી

(વચ્ચે પડી) કુસુમમાળા તો ક્યારેક આપણે નન્દીને પણ પહેરાવીએ છીએ.

શંકર

(મધ ઢોળતા) પરંતુ હરધડી તને એના કાંટા વાગતા નથી ?

પાર્વતી

તો તમને મારી નથની ક્યાં ઓછી નહે છે ?

શંકર

આ સર્પનાં કુંડળાં...

પાર્વતી

સમસ્ત અલ્પમા એ સત્તા માત્ર મારા શંભુની છે.

[શંકર નવતર દલીલ શોધે છે.]

(ટોળથી) પ...ણ હા. કોઈક કાળે એ ગુંચળા અથાગ પળવે છે.

શંકર

(તુરત) ક્યારે ?

પાર્વતી

ન્યારે ઉઢાળા મારી મારીને એમની નાની શી જીભથી મારા માલને એઓ બીંજવી મારે છે !

શંકર

એ સામે તો મારે વાધો હોય ને ?

[જેઠ અવળા કરી લય છે.]

(જરા વારે) પણ આ અસ્તવ્યસ્ત જટા ઉપર તને ચીડ નથી
અડતી ?

પાર્વતી

(બેધડક) ના.

શંકર

(આખું અંગ હાવાય) તું તે સ્ત્રી છું કે...

પાર્વતી

પત્ની.

શંકર

(મનમાં) શી શાન્ત વ્યાખ્યા !

પાર્વતી

(મનમાં) છતાં સ્ત્રી છું એટલું કેમ નહિ ભૂલાતું હોય ? પેલી
જટામાં વસનારી કેવી ડાકણ જેવી લાગે છે ? બહુ પૂછે છે તારે એક
વાર એટલું સંભળાવી દીધું હોય તો ?

શંકર

સતી સ્ત્રી, મારી વિરૂદ્ધ તારે કશું કહેવાતું નથી ?

પાર્વતી

(મનમાં) કહી દઉં ? આજની પંચાતત્ત્વ અર્થ મૂળ તો મન્દા-
કિની જ છે ને ? મારી આખ સામે એ ન હોત તો મારા ભોળાનાથને
ચાકવા વેળા આવે ત્યાં લગી એમના ખોળામાં હું ખોડાઈ ન રહેત-
(પ્રકાશ) કહેવા જેવું કશું નથી.

શંકર

(આતુરતાથી) ન કહેવાય એવું તો કંઈ નથી ને ?

[આ અણધાર્યા પ્રગ્ધી પાર્વતી આશ્ચર્યમુગ્ધ બને છે.

પાર્વતી

રહેવા દો. કેટલુંક ન જાણવામા મળ્ય છે.

શંકર

(ગુસ્સો કરી) એ કેવો ચમત્કાર કહેવાય કે જેને શિષ્યા થતા ન આવડે એ આપમેળે ગુરુપદ ઓઢી લે !

[પાર્વતી શંકર સામું જૂએ છે.

શંકર પોતાના હૃદય સામું જોતા હોય છે.]

પાર્વતી

(પરિણામની પરવા વિના) તમને ક્રોધ ન ચડે એટલા વાસ્તે કહેતી નહોતી. પણ નથી કહેતી તેટલા માટે ક્રોધાયમાન થતા હો તો હું શબ્દ સરખો છૂપાવવા માગતી નથી.

[શંકર ઉચું જૂએ છે.]

જૂઓ. હું તમારો સંગ નથી તજી શકતી તેનું એક જ કારણ છે. અને એ ઉઘાડું છે. મારી આખો આગળ તમે ભાગીરથીને સંધરો એ મારે માટે સંજ્ઞા શિક્ષા છે. માત્ર પાર્વતી જ નહિ, પણ કોઈ જ માખી ન શકે એવી આ વિષમ અવસ્થા છે ! હું તમને કેમ છોડી શકું ?

શંકર

(મનમાં) સમન્વયું. (પ્રકાશ) હિમવતી, ગંગાનું ગુમાન ઉતારવા મેં એને જટામાં જકડી છે, એ ક્યાં ક્રોધથી અન્નણ્યું છે ?

પાર્વતી

એ પૂછશો જ મા. પારકાનાં ગુમાન ઉતારવા જતા ધનુષાંએ પોતાનાં ગુમાવ્યાં છે !

શંકર

એ હશે. પણ મારાથી એ ઝોછું બૂલાવાનું હતું કે કોઈ પાર્વતી નામની સ્ત્રીને હું ક્યારનો પરણ્યો છું ?

પાર્વતી

બૂલવાની જરૂર શી હતી ? તમારા દેવપુરૂષો તો જ્યારે ને ત્યારે, જ્યાં ને ત્યાં મરજી મુજબ વર્તવાનો પરવાનો લઈને બેઠા છે ને ? એમની પત્નીથી બીજો પુરૂષ ન થાય : પણ એમના પોતાથી....

શંકર

આવેશથી) બહુ થયું. ઇર્ષ્યા હૃદમાં સારી.

પાર્વતી

(વિનવણી જેમ) હું નહોતી કહેતી ?—કે ક્રોધ જન્મશે. ને જન્મ્યો !

શંકર

(સ્વમાનથી) ઉમા ! મહા અગ્નિને પ્રકટાવવા નાની ચિનગારી બસ છે ! કેવળ પાર્વતી જેનું જીવન હતું અને છે એના વિષે, પાર્વતી પોતે જ એના મોંએ આરોપ સમું સંભળાવે ત્યારે સામેથી જવાળા ભલૂંકે તો તેમાં વાંક કોનો ?—ચન્દ્રની કૌમુદી એ પાર્વતીનો સદ્ગુણ હશે : સૂર્યનો અગ્નિ એ શિવનું વ્યક્તિત્વ છે.

[જાણે વીજળી પડી હોય એમ પાર્વતીનું હૃદય થરથર કરે છે.]

જાહ્નવીને હેતુસર શીરમાં સમાવી છે. હૃદયનાં તો નહિ જ, પણ નયનના ય શુદ્ધ મિલનના પ્રસંગો મેં એથી અસંભવિત કરી નાંખ્યા છે ! (કપાળ પ્રતિ આગળી ચીધી) આ લલાટપરની ચન્દ્રલેખા પણ એટલી જ નિર્મળ છે. તારા દક્ષિણમાં સોમદેવને મારાથી અન્યાય થયેલો એનું એ પ્રાયશ્ચિત છે. ઉમા ! પાર્વતી ! મહેશ કોઈને અન્યાય કરશે નહિ : કોઈનો અન્યાય સહેશે નહિ.

૬૨ મ દ ન મં દિ ૨

પાર્વતી

(લાગણીથી) પ...ણ ક્ષમા તો દેશે ને ?

શંકર

પૂરેપૂરી હોંશથી. ત્રિપુરારિ તેમા ય સ્વમાન સમજે છે.

[પાર્વતીને સાધારણ સંતોષ થાય છે. એ જ પળે ક્યુંક સાંભળ્યું હોય એમ એના હાવભાવ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે.]

પાર્વતી

શંકરનું સ્વમાન એટલે પાર્વતીનું સર્વસ્વ. પિતા દક્ષરાજના યજ્ઞમાં પુત્રી સતી સમાધિના અગ્નિથી પોતાનો દેહ ભસ્મીભૂત કરે એ અન્ય કયા કારણસર ? પિતા પણ પતિનું અપમાન કરે ત્યારે....

શંકર

ધીરી થા. જો...

પાર્વતી

ના. માફ સાંભળી લો. ત્યારે તો મેં દેહ ત્યજ્યો. પરંતુ આત્મા અમર હતો. એણે ઉમાનું રૂપ સ્વીકાર્યું : તો ય સેવા તો રૂઢી જ સાધી.

શંકર

(પ્રસન્ન વદને) એવી સતી, ગંગા સામે ભસ્મર તાણે એ ઓછું હાસ્યાસ્પદ કહેવાય ?

પાર્વતી

(નયન તાણી) વળી એની એ વાત ? (મટકું મારી) મરવા દો-

શંકર

એમ નહિ મરે. પ્રણયના કલહ અનાદિ હતા, અનંત છે.

[પોતે ઉત્તર ન આપે તો વાતનો વિષય બદલાય એમ માની પાર્વતી-
મૌન સેવે છે.]

પણ પાર્વતી, એક વાત આપણુ બન્ને બૂધ્યાં !

પાર્વતી

શી ?

શંકર

એ અગાઉથી સાક્ષરી હોત તો કશી ચક્રમક ઝરત નહિ.

પાર્વતી

(અધીર બની) પણ કમ ?

શંકર

(ધીરજથી) મદનદમનની.

[પાર્વતીના ઉત્સાહ શમી જાય છે.]

(હુંપદથી) એ મને વીંધવા ગયો ! મેં એને વીંધી અનેકને
ઉગાર્યાં !—કેમ; એમ જ ને ?

[હવે પાર્વતીને અહપણુ કરવાની વૃત્તિ થાય છે.]

પાર્વતી

મને ઉલટું લાગે છે.

શંકર

એટલે ?

પાર્વતી

મદન જીવંત હતો ત્યારે રતિ પાસેથી મેળવેલી નવરાશની પળોમાં જ
પોતાનાં જાદુ અજમાવતો હતો. તે પણ એક સ્થળે એકના
ઉપર.

[પાર્વતી જોણું બંધ કરે છે.]

શંકર

અને હવે ? (ચીડથી) શું પ્રેત થઇને...

પાર્વતી

(શાન્તિથી) ના. (હસતાં જતાં) પણ મને લય છે કે એની લરમના રજકણુ કૈલાસની એમેર ફરી વળ્યાં છે !

શંકર

(હૃદયપર આંગળાં અકાળી) અને તો પણ શું પ્રલયના અધિષ્ઠાતા પિનાકપાણીની સમીપ આવવાનો એ ખ્યાલ સુદ્ધા લાવી શકશે ? (ગળખ ગર્વથી) અરે ! મહા નારાયણની પણ મગદૂર નથી ! — સતી, શું સમજી ? — મહા ના રા ય છુ ની પણ મગદૂર નથી !

પાર્વતી

(ખોળામાથી આવી ધસી) થયું.

[પાર્વતી ચાલવા લાગે છે.]

શંકર

પણ આમ એકા એક.....

પાર્વતી

આજ લગી દિલમાં જે કપટ હતું તેવું પહેલાં પ્રાયશ્ચિત કરી આવવા દો. માનસરોવરનાં પવિત્ર જળ આજે અદકા પવિત્ર લાગશે !

[પાર્વતી લય છે,]

શંકર

(હર્ષથી) આજથી અમારું અદ્વૈત જામશે ! જીવનકુસુમમા સૌન્દર્ય અને સુગંધ એવા લગી રહેશે કે જેનાં નવા વિશેષણો ધડવાના રહેશે !

[એક દૂધછોડ તરફ નજર જતા શંકર ત્યાં લય છે ફૂલ પૂરું ચૂટ્યું નથી એટલામા શક્ય કોઈ કોમળાગી મોહિનીને જોવા પામે છે ને રથંભી નય છે.]

મોહિની

(તોરથી) તમે છો કોણ ? મદારી જેવા નિર્લજ્જ વેષમાં ભટકો એ ભલે : પણ પછી ક્યાં ભટકવું તે ક્યાં ન ભટકવું; એટલું તો જાણો !

[શંકરનું આશ્ચર્ય ઉતર્યું નથી. એટલે ગુસ્સે થઇ શકાય એવું રહ્યું નથી.]

(ફૂલ વીણતી જતી) તમે અહીંથી ચાલ્યા જાઓ તો સારું.

શંકર

(મનમાં) કોણ હશે ? આવું રૂપ, આવું તેજ, આવું અંગ હું આજે નીરખું છું. બ્રહ્માને ય નિત્ય નવા શોખ જન્મતા જાય છે !

મોહિની

(ગભરાટ દેખાડતી) તમે મહેશ તો નથી ને ?

શંકર

(બેપરવાઈથી) કેમ પૂછવું પડ્યું ?

મોહિની

અમર્યું. માર્ગમાં પૂજ્ય પાર્વતીજી મળ્યા હતાં એટલે સહજ શંકા જાગી.

શંકર

(મનમાં) હિમા સાચી હતી. મહેશ અ અ લ નથી !

[શંકર સર્પના શુચ્છાને દૂર કરે છે.]

મોહિની

(માથું માર્યા જેમ) એમ કેમ કયું ?

શંકર

(મનમા) પાર્વતી ! પાર્વતી ! અત્યારે તું મારી મોડમાં હોત તો હૃદયમા આવી અવળી આકાંક્ષા ન જાગત. માનસરોવરમા તું પુષ્પ પામવા ગઇ છું : હું અહીં પાપનાં પોટલાં બાધું છું !

[પવનની ફરફર આવે છે.

મોહિનીનું ઝીણું વસ્ત્ર જરાતમ આમતેમ ઉડે છે.]

(મનમાં) અને આવું યૌવન...

[શ કરના પગ મોહિની પ્રતિ ઉપડે છે.

લાડ લાડી મોહિની પાછે પગલે ચાલે છે.]

મોહિની

(મધુરો રોષ લાવી) તમે ધાર્યું છે શું ?

[શંકર વિહ્વળ બને છે]

શંકર

(મનમાં) ધાર્યું નહોતું-ધિક્કાર્યું હતું એ જ બની રહ્યું છે !

મોહિની

(નેત્રબાણુ તાકતી) તમે તો મહાન પુરુષ કહેવાઓ છો ને ? (હૃદય વીંધતી) અમ સરખાં અલ્પ જનના શાં ગર્જાં કે તમારી કૃપાદષ્ટિ પામીએ ?

[ચાચલ શંકર અનુત્તર રહે છે.]

(નરકોરા ફૂલાવી) તમારે મૌનવ્રત હોય તો ઉત્તમ છે કે કોઇ ગંભીર વૃક્ષની શીતલ છાંયડી શોધી લો.

શંકર

(એકદમ આગળ ધપી) ને ન હોય તો ?

[ગલર મૃગલીની માફક મોહિની આમતેમ કાફા મારે છે. પણ આધી જતી નથી.]

(ઉડતું વસ્ત્ર પકડી) મૌનવ્રત ન હોય તો ?

મોહિની

(વસ્ત્ર છટકાવી) તો મન રાજી થાય એવાં ગીત ગાયા કરો. અને શું છે ?

[એવા અજળ મરોડથી મોહિની વળાજે છે કે શકરનું ચિત્ત ચક્રોળે ચડે છે.]

(જાદુ જમાવતા) મને જોઇ આમ રધવાયા શું થતા હશે ?- ઉમાદેવી પણ ક્યારેક તો જુવાન હતાં ને ?-ત્યારે ય એઓ નીલકંઠના જ હતા ને ?

[અને જાણે મોતીઘણા વેરાયા હોય એવું લલિત હાસ્ય મોહિનીના મુખમાંથી સરકે છે.

શંકરમાં કામાગ્નિ તપવા માડે છે.]

(તલવાર જેવી જીભે) આપનાં ઉમા યૌવનમસ્ત હતાં ત્યારે ...

[શંકર એક જ તરપે મોહિનીને પોતાના બે હાથના વર્તુલમાં ઘેરી લે છે.]

શંકર

(વર્તુળ નાનું નાનું કરતાં) આવો જ આનંદ આપતાં !

[અપળ ચાતુર્યથી મોહિની છટકે છે અને નાસવા લાગે છે. શંકર પાછળ પડે છે.

આવામાં પાર્વતી અસલ સ્થાનકે આવી પહોંચે છે.]

પાર્વતી

(શંકરને ન જોતાં) ક્યાં હશે ? ક્યાંય તપની ધૂન તો નહિ અચાવી હોય ને ?

[કોઇની ચીસ મંલગાય છે.

પાર્વતી એ દિશામાં નજર નાખે એ આગમય તો મોહિની ત્યાં
આવી પહોંચે છે, પાર્વતીના હાથ પકડી, એ ઘુંટણીએ પડે છે.]

મોહિની

(હાંફતા શ્વાસે) ઉગારો.

પાર્વતી

(ઉભી કરી) કોનાથી ?—અને તું છું કોણ ?

[પાર્વતીના પરમ આશ્ચર્ય વચ્ચે મોહિની તદ્દન સ્વરથ બની હોય
છે. વળી વૃક્ષને વેણી વીંટળાય તેમ એ પાર્વતીને વીંટળાય છે.
પછી—]

મોહિની

હું ?—હું ?

[પાર્વતી ભડકે છે. જૂએ છે તો મોહિનીને ઠેકાણે કોઇ પુરુષ છે.—
પણ એને ઓળખી લે છે એટલે નિરાંત પામે છે.
મોહિનીને દૂંઢતા શંકર પ્રવેશે છે.]

શંકર

(દ્વરથી, મનમા) પેલાં તો પાર્વતી. પણ પેલું કોણ ?

[દોહતે હાથે શંકર એ કોર નય છે.]

પાર્વતી

(નયનથી) આવો. તું શોધો છો ?

પુરુષ

(અટ્ટ હાસ્યથી) પધારો. મોહિની આ રહી !

શંકર

(શરમસંકોચથી) કોણ ?—નારાયણ ?—ના રા ય ણુ !

તુલસીપૂજા

(૧૬૮૪)

તુલસીપૂજા

અંક ૧

ચિત્ર ૧

સ્થળ : વનવાટ

[દૂધમલ પસોઢ ઉગે છે.
સઘણું શાન્ત છે. માત્ર દૂર પશ્ચિમમાંથી કંઈક રેપેરી અવાજના
લાણકાર આવે છે. પળે પળે એ પાસે ધપે છે.
પડખે પૂર્વમાં એક મઢૂલી છે. થોડી વારે તેમાંથી પ્રાર્થનાના ધ્વનિ
છૂટે છે.
એવામાં દક્ષિણે સિંહગર્જના થાય છે. વાતાવરણ કંપી ઉઠે છે,
હમધમ કરતો એક રથ પ્રવેશે છે અને વિશાળ વડના થડ સામે
એની ધરી અથડાય છે. ધુધરમાળ બળદ લડકે છે; પરંતુ રથ
ઉંઘો વળતા બચી જાય છે. અંદરથી જુદા અને નંદા બહાર
ફૂદી આવે છે]

નંદા

(હાફતા શ્વાસે) નંદા! નંદા! હું નહોતી કહેતી?

નંદા

શું, બા?

નંદા

(સ્વસ્થ થતી) કે આજ ભયંકર જવી જોઈએ!

નંદા

ના, બા. તમે અસ્મથાં ડરો છો.

વૃંદા

એટલે ?

નંદા

તમારા મનમાં શંકાએ ધર ધાલ્યું છે એટલે સર્વત્ર તમે ત્રાસ ને ત્રાસ જ જૂઓ છો !

[વૃંદા નંદા ઉપર હેતની નજર માડે છે, પછી-]

વૃંદા

(હસ્તે મુખ) નંદા, તું સામા જવાબ વાળતાં સાઈં શીખી છું.

નંદા

(ઉમંગમાં આવી) બા, બોલતાં તો બધાંને આવડતું હોય છે...

વૃંદા

પણ.. ?

નંદા

પણ, અમારા જેવાં. ગરીબની જીભપર સત્તાતું વજન એટલું તો સજ્જડ હોય છે કે ભાગ્યે જ કોઈ ચુંકે ચાં કરી શકે છે.

[આટલું બોલતા નંદા શરમાઈ મરે છે.

ત્યાં તો સિંહની ત્રાડ સંભળાય છે

વૃંદા વળી ગભીર બને છે.]

વૃંદા

(ગુસ્સાથી) તો પછી એટલું સમજીને તારે ચૂપ રહેવું જોઈએ. તારે બણવું જોઈએ કે આપણે બન્ને બહેનો નથી. હું તારી રાણી છું : ને તું-તું તો માત્ર મારી દાસી !

[નંદાનો આનંદ નાશ પામે છે.]

(શબ્દો ચીપીને) તને ખાન નથી કે માઈં દિલ અત્યારે કેટલું દાઝી રહ્યું છે ? આજે જ મને માઈં સ્વપ્ન આવે, રથ લઈને નીકળી

તો પહેલે પગલે વીંછીના અપશુકન ઉતરે, અહીં વળી રથના કટકા થતા રહી જાય; જાણે માથે વાદળ ઝડપતું હોય એમ હું ગભરાઉં છું ! (ગભરાટમાં, સમજાવતી) નંદા ! આવે વખતે તારે મને મદદ કરવાની હોય.

નંદા

(ગળગળા ખતી) આ, તમે કહો તેમ કરે.

[કોઈની કારમી ચીસ સંભળાય છે. નજર લાંબાવે છે તો એક ઘવાએલી મૃગલી મૃત્યુ માટે તરફડિયા મારતી હોય છે.]

વૃંદા

(ઉશ્કેરાઈ) જો; બહેન ! આટલું ઓછું હતું. પેલો વનરાજ જોયો ? નહોંય મૃગને માયું એમાં પણ અભિમાન લે છે !

[સૂઝીમાં જીવ છતાં બેઠે એ જોયા કરે છે.]

(આશ્ચર્યપૂર્વક) પણ એ ચાલ્યો કાં ગયો ?

નંદા

(ટીખળથી) આપના ધિક્કારનો ત્યા પડ્યો પહોંચ્યો કે શું ?

વૃંદા

(હસી જઈ) વળી પાછી તું હતી તેવી થઈ ગઈ ! નંદા, તારામાં જીવનની ગંભીરતા ક્યારે આવશે ? —કે કદિ આવવાની જ નથી ?

નંદા

(બેઠકરાઈથી) જીવનની ગંભીરતા ? —અમારે દાસીઓને એનો શું ખબર ?

[મદૂલીમાથી બે પુરૂષો બહાર નીકળે છે અને પેલી મૃગલી પ્રતિ વળે છે. એક વૃદ્ધ છે બીજામાં નુવાની છે.

વૃંદા ને નંદા તો પોતાની વાતોમાં મગ્ન છે.]

વૃંદા

વાર. (ખભે હાથ મૂકી) તને સ્વપ્નામા શું ખરેખર વિશ્વાસ નથી ?

નંદા

(ખડખડ હસી) ક્યાથી હોય ?

વૃંદા

શું બોલી ?

નંદા

અરે ! સ્વપ્ના માયા પડતા હોત તો તો જોઇતું શું ?

વૃંદા

(અકળાઈ) ખરાખર બોલ ને ?

નંદા

(નિરાંતથી) કારણ વરસો પહેલાં મને એક સ્વપ્નું લાખ્યું હતું. તેમા જાણે આખા મુલકની હું જ માલિક હોઉં એમ જેતી જેતી સામે હું જેતી તે એકે એક જણ મને નમીને પ્રણામ કરતું ! સવારે જાગીને જોયું તો એવા ને એવા માણસોને મારે નમસ્કાર કરવાના હતા !

[વૃંદા આછું હસે છે ને અધિક સંતોષ પામે છે.

એટલામા વદાની નજર પેલા પુરુષો પ્રતિ જતા-]

અરે ! પેલા કોણ છે ? (વિચારી) ચમાર લોક તો નહિ હોય ને ?

[જાનને કંઈક નવું જ નિહાળે એ પેલો વૃદ્ધ પુરુષ, કમંદલમાંથી અંજલિમા જળ લઈ, મંત્ર લખ્યા જેવું કરી, મૃગલી પર છાંટે છે, બીજી જ પળે મૃગલી થનગન નાચવા માંડે છે.]

વૃંદા

(લયગ્રસ્ત અચબાથી) આ શું હશે ?

નંદા

(નિખાલસતાથી) પ્રભુની કૃપા !

વૃંદા

અને પેલા વૃદ્ધ ? વખતે કોઈ સંત હશે.

નંદા

ત્યારે હજી પણ શું તમને એ શયતાન હોવાનો વહેમ છે ?

વૃંદા

(છણકો કરી) તું કહેતી હતી કે રખે ને ચમાર હોય !

[બન્ને પુરૂષ પાછા ફરે છે.]

બહેન નંદા, એક કામ કરીશું ? તારા રાજા ક્યાં હશે; શું કરતા હશે; એટલું આમની પાસેથી ન જાણી શકાય ?

નંદા

શું કામ નહિ ? જોણે મરેલાંને જીવનદાન દીધું તે શું જીવતાને....

વૃંદા

(નંદાનું મોં દાખી) વળા જીલ લાંબી કરી ?

[એ દખીતુ છે કે બન્નેમા ઉલ્લાસ આવ્યો છે.]

ચાલ; આપણે મદૂર્લામાં જઈએ. નશીબે હશે તો જરૂર શુભ સમાચાર મળશે.

નંદા

જરૂર. પણ પહેલાં હું રજા લઈ આવું. તમે જાણો છો ને કે આવા મુનિરાજે શાપ દેવામાં અતિશય તત્પર હોય છે ? એમા ય જો સ્ત્રીગત હાથ ચડી તો તેનું તો આવી જ બન્યું !

[નંદા હજી બરે છે.]

વૃંદા

તો પછી તારું શું થશે ?

નંદા

(ઉન્માદથી) મારું ?—થવાનું હશે તે થશે. મારા વિના ક્યાં કોષનું શબ્દ અકારું થઈ જવાનું છે ?

[ઉતાવળે પગલે નંદા ઉપડી ભય છે.]

વૃંદા

(ગમગીન બની) શું હશે ?—શું થશે ? વારે વારે હું અકળાયા કેમ કરું છું ? ભય, દુઃખ, ચિંતાને મેં ઓળખ્યાં નથી. આજે એને સામટાં અનુભવવાની વેળા આવી એ પણ વિધિના દંશ ! દાસી, કંચુકી, પ્રતિહારીનાં ઠઠ સાંભળતી ત્યારે તેમની સ્થિતિનો મને ખ્યાલ સુદ્ધા નહોતો આવતો, એથી હું એમને તુચ્છાકારી કાઢતી. અત્યારે હું એમની ક્ષમા યાચવા તૈયાર છું ! (વિચાર્યા કરી) ખરું છે. કેટલી એ વાતો એવી હશે કે જેના અનુભવ વિના આપણને એની કલ્પના સરખી પણ ન આવે.

[વૃંદાની વિચારમાળા તૂટે છે : કારણ કે નંદા અને પેલા જુવાનને એ પોતાની નજીક ઉભેલાં જુએ છે.]

નંદા, આમ કેમ ?

નંદા

બા, અહિંની બાબત તો બધી ઉંધી લાગે છે. ગુરુજીને હું મળવા જતી હતી ત્યાં પહેલવહેલી મને આ વીર નરે અટકાવી ! ગુરુજીના પોતે શિષ્ય ગણાયે છે : મને ભક્ત લાગે છે !

[શિષ્યને કશી જ અસર થતી નથી.]

વૃંદા

પછી ?

નંદા

પછી માંડ રજા આપી. ગુરુજીને મળ્યા તો કહે કે એઓ નારી-
મતનું મુખદર્શન ભાગ્યે જ-ક્યારેક અકસ્માત નડે ત્યારે જ કરે છે !

વૃંદા

....અ; પછી ?

નંદા

હંઅ. પછી તો મારે કળા કરવી પડી.

વૃંદા

(હર્ષમાં આવી) શી ?

નંદા

આપણે જેને વાક્યાતુર્ય કહીએ એવું કંઈક કયું.

વૃંદા

(પગ પછાડી) શું ?

[શિષ્યને આની પણ પરવા નથી.]

નંદા

(હસવું ખાળતી) ગુરુજી સામે મેં વિવાદ કર્યો કે તો પછી
અકસ્માત સમજીને પણ તમને મળવા દે : કારણ કે અકસ્માત અંગે જ
તમે તેમને મળવા લોભાયાં છો. એમાં હું જીતી.

વૃંદા

તો ચાલો. જઈએ.

[શિષ્યને આર્ચિતી જલ આવે છે.]

શિષ્ય

ના. એમ નહિ અવગ. એ અગાઉ મારે જોવું જોઈશે કે તમે શુદ્ધ
છો, તમારામાં જળકપટ નથી, તમારી દાનત...

વૃંદા

(ધવાતાં) એટલે ?

નંદા

(વચ્ચે પડી) શિષ્યજી ! ભાપા મુધારો. મારી સામે ગમે તે બકવાદ કરો એ હું નિભાવી લઉં : કારણ હું કેવળ દાસી છું. પરંતુ...

શિષ્ય

(બેપરવા રહી) અમારે યોગીઓને તો રાય ને રંકે સરખાં છે.

નંદા

(ચીડાઈ પડી) આ રથ ભેથો ?-એના માલિકને ઓળખો છો ?
-જ્ઞાનધરતું નામ કાને પડ્યું છે ?

શિષ્ય

અરે ! એ સામળીને તો કાનના કીડા ખૂટવા આવ્યા ! એના નામ-માત્રથી અમે એટલા ત્રાસીએ છીએ.....

નંદા

અને એનો જ આ રથ છે. એના મહેલની જ હું દાસી છું.

શિષ્ય

(તુરત) અને આ કોણ પડી ? તમને ખબર નહિ હોય કે રાણી વૃંદાના સ્મરણમાત્રથી ય અમને એક પ્રકારતું સાન્ત્વન મળે છે.

નંદા

(મોઢી થતી) પણ દીકે દુઃખ થતું હશે.

[તાણે જાન થયું હોય તોમ ગિય વૃંદાને પગે પડે છે.

આનંદ અને આશ્ચર્ય વચ્ચે ઝોલાં ખાતી નંદા એ નીરખ્યા
રૂં ૨

ત્રણે સ્વરથ થાઘ એ પહેલા ગુરુ પધારે છે અને સૌને આશીર્વાદ આપે છે.]

ગુરુ

ક્ષમા. મારું પૂજન પૂરું કરતા મારે મોડું થયું. મદ્દલીમાં મેં સાલબ્યું કે સતી વૃંદાની પધરામણી થઈ છે. એટલે હું જ અ આવ્યો.

[વૃંદા ને નંદા સામસામ્યે જોવા લાગે છે.

શિષ્ય જડ છે.]

(શિષ્યને) બેટા, આવાં અતિથિ આપણે ત્યાં આવે આવ્યા છે. જા; ફળફૂલ એકઠા કર. અમે આવીએ છીએ.

[શિષ્ય જાય છે.]

(વૃંદાને) સતી, અમારા વર્તનથી નવાઈ ન પામશો. અમે આશ્ચર્યના બનેલા છીએ.

નંદા

(હોશભેર) નવાઈ તે શાની પામીએ ?—તે શાની ન પામીએ ? મારાં ધીરા વેણુ સાંભળી શક્યા એ તો ઠીક, પણ (હાથ લાંબાવી) ત્યાં પેલી મૃગલીને સજીવન કરી...

ગુરુ

(હસી કાઢી) તમે તે પણ જોયું ?—ક્યારના અહીં આવ્યા છો ? —જરા વિશેષ વહેલાં આવ્યાં હશે તો એ દાનવસૈન્યને મેં ભસ્મીભૂત કર્યું તે ય તમારે જોવું પડ્યું હશે.

[નંદામાં વહેમ પેસે છે વૃંદાને વિશ્વાસ બેસે છે.]

વારૂ. એ તો જાણે સમજ્યા. પણ જલધરના શા સમાચાર છે ?

[વૃંદાની આશા ઉડી જાય છે]

નંદા

(ચાલાહીથી) એ જાણુવા તો અમે આપની આગળ આવ્યાં છીએ.

ગુરુ

(હસી) એમ ? મને એમ કે કાઈ વિશેષ મહત્વનું કાર્ય હશે. આમા શું ?

વૃંદા

(આતુરતાથી) સધળું. (બેબાકળી બની) ગુરુજી, એમને મળવા હું ગાંધી બની છું. કહેા; એ ક્યાં છે ?—મને ક્યારે મળશે ?

ગુરુ

(હજવે) સતી, શાન્તિ ધરો.

[હિંગતા સૂચક સ્વામે હિલા રહી ગુરુ મંત્ર લખે છે. પછી સમાધિ અધ્યવે છે. છેવટ—]

(ગૌરવથી) નચિંત રહેા. જીવંધર સુરક્ષિત છે.

નંદા

(હોશિયારીથી) જૂઓ; બા ! હું નહોતી કહેતી કે સ્વપ્ના સાવ ખોટા ?

વૃંદા

(ગુરુને) પણ એઓ છે ક્યાં ?

ગુરુ

(પ્રથમ હિઝવતાં) જાણીને શું કામ છે ?

વૃંદા

(વિનતિથી) આટલું કહું ને એટલું નહિં કહેા ?

ગુરુ

(સરલતાથી) પણ પછી સાંભળવું પડશે. અમારે એ મહાં પંચાત છે કે દિવ્ય ચક્ષુથી જોએલું અમે કશું જ છૂપાવી શકતા નથી.

વૃંદા

(નમ્રતાથી) અને અમે પણ સઘળું સવિસ્તાર જાણવા માગીએ છીએ.

ગુરુ

તો પછી કહી નાંખું છું.

[વૃંદા ને નંદા અધીર બને છે.]

(મોં મચડી) પણ કયા લાંબી છે. હલાં રહે પગે પાણી ઉતરશે. (નંદાને) છોકરી, જા. મદ્દલીમાંથી ચર્માતન લઈ આવ.

[નંદા જાય છે.]

[વૃંદાનું હૃદય ઉજાળા મારે છે.]

(ઉતાવળી જીભે) સતી ! વૃંદા ! હું તમને અક્ષરે અક્ષર અહીં જાણાવી દઉં છું. નંદાને એ જાણવા જેવું નહોતું એટલે એને મદ્દલીમાં મોકલવી પડી.

['વૃંદા' વહેંચાય છે. પરંતુ જાણવાની નિજાસા પ્રબળ છે.]

તમે માનતાં હશે કે જાતંધર રણમેદાનમાં ધૂમતો હશે.

વૃંદા

હા.

ગુરુ

પણ એ તમારો ભ્રમ છે.

વૃંદા

(ગભરાઈ) ત્યારે સત્ય શું છે ?

ગુરુ

કેલાસમાં શંકરને મળવા ગયેલ છે.

વૃંદા

(વિવેકથી) તમે ભૂલતા તો નથી ને ?

ગુરુ

(વિચારી, ધીરજથી) જરા ભૂલ્યો ખરો. એ લૈરવ સમા જટિલમાં શું હતું કે કોઈ એને મળવા જાય ? જલંધરનો ઉદ્દેશ પાર્વતીને પામવાનો હશે.

વૃંદા

(થડકતા સાદે) પાર્વતીને ?-પામવાનો ?-તમે શું કહો છો ? કોને કહો છો ?

ગુરુ

(ઠંડકથી) તમને—જલંધરની સ્ત્રીને—સતી વૃંદાને હું જાણું છું તે જાણાવું છું.

વૃંદા

પણ એમને પાર્વતીનું શું કામ ?

ગુરુ

(દાઢી પંપાળી) અહ... હ... હા પુરુષને સ્ત્રીનું શું કામ ?-કેવો પ્રશ્ન !

[વૃંદાની ઝુંઝવણનો પાર નથી.]

રાણી વૃંદા, જલંધરની સ્ત્રી સતી છે. પરંતુ એ સતીનો પતિ...

વૃંદા

(આખો મીંચી) મારે નથી સાંભળવું

[ગુરુ મૌન રેવે છે.

વૃંદાના અંગે અંગમાં ભ્રમ ભર્યો છે.]

(વીનવણીથી) ગુરુજી, મારે અન્ય કશું નથી જાણવું. કેવળ આટલું કહો. મને એઓ ક્યારે મળશે ?

ગુરુ

મારું કહ્યું તમારાથી સંભળાતું નથી. એટલે આપણી વાત-
વ્યતનો કરો અર્થ નથી. ઇચ્છું છું કે તમે તમારા પંથે પળો અને
હું મારી પ્રવૃત્તિમાં પડું. એમાં બંનેનું શુભ સમાયું હશે.

[આકુળતા અંગે વૃંદાવું મન નથી માનવું,]

તમને આથી અસંતોષ રહેતો હોય તો એક ઉપાય છે.

વૃંદા

શો ?

ગુરુ

કે મારા મંત્રબળે હું જલધરને અહીંયાં હાજર કરું.

વૃંદા

(પાય લાગી) તો તો પરમ ઉપકાર.

ગુરુ

અને હું અદૃશ્ય થઈશ. પતિપત્નીની આડે આવવાની અમને આણુ છે.

[સરમાળ વૃંદા નીચું નીહાળે છે, પાછું ઉચું જુએ છે તો, શન્ય-
મુખ ગુરુને રથળે પ્રસન્નવદન જલધર પોતાની સમક્ષ હોયો છે.]

વૃંદા

(ભેટી પડી) મારા પ્રભુ !

[વૃંદાને ભુજપાશમાં સમાવી, જલધર એના શીરપર
આશ્વાસનનાં આગળા ફેરવે છે.

નંદા, આ નવું જગત જોતાં, ભડકી ઉઠે છે.]

નંદા

(કીકિયારી જેમ) વોય મા !

[બળદ પણ બાંલરતો હોય છે

સ્થળ : રણવાસ

[અજવાળી અગિયારસ ઊભી છે.

તે ખંડમાં વૃદ્ધ અને જલંધર બૂંદે છે ત્યાં તો પ્રકાશની-
પરિસીમા છે. એમના જાનમાં વિલાસ છે, નયનમાં નિદ્રાચેન
છે, અંગમાં અનંગ છે.]

જાલંધર

(ચુંબન લધ) પ્રિયતમા ! મને શ્રદ્ધા છે તું ને હું આ જગતને-
કંધક અનેરો પાઠ પઢાવીશું.

વૃંદા

(રસથી) કયો ?

જાલંધર

કે પ્રેમને વચના ઝંઝાવાત નથી નડતા.

વૃંદા

પ્રાણ, ફરી કેહો તો.

જાલંધર

(હસતાં) મારું કહેવું તે સાંભળ્યું નહિ ?—કે પછી ફરી ફરી-
સાંભળવાતું મન થાય છે ?

[વૃંદા મલક્યા કરે છે.]

હું જાણુતો જ હતો. વાર; ફરી સાંભળ.

[વૃંદા ઉત્કલથી ઉચું બૂંબે છે.]

વહાલી વૃંદા, તને નથી લાગતું કે આપણી પહેલી રાતે તું જોટલી
રમતિયાળ હતી તેટલી જ અત્યારે પણ છું ?

[વૃંદા કાંઈ કહેતી નથી.]

કહે ને ?—ખરું કે ખોટું ?

વૃંદા

(લોળા બની) મારી મને શી ખબર પડે ? (હુચ્ચાધથી) તમને એવા ને એવા નિત્યનવા જોઈં છું એ ચોક્કસ.

જાલંધર

અસ, ખરાખર. તું માને છે કે હું એવા ને એવા જ છું : હું કહું છું કે તું યે હતી તેવી જ છું. આનો અર્થ જ એ કે પ્રેમ કાળનાં બંધન, શિથિલતા અને અતિરેકથી પર છે.

[વૃંદાને પાર્વતી સાભરે છે. શુરની ગણત્રી અને સાચી લાસે મે.]

કેમ; હવે સમજાયું ને ?

વૃંદા

હા. પણ તમને અત્યારે એ સાંભર્યું ક્યાંથી ?

જાલંધર

એમાં સાભરવું તું શું ?

વૃંદા

એટલે એમ કે ક્યાંઈ એની ચર્ચા ચાલી હોય અને તમે ત્યાં હાજર હો...

જાલંધર

ના, ના. તારી કલ્પના યે કેવી છે !

[યોડી વાર જોઈ મુંઝાં હીંચકે છે.]

વૃંદા

(હાસ્યના ડોળથી) તમે આ વેળા ગજબ કર્યો !

જાલંધર

અ જ બ ?

વૃંદા

ખીજું શું ? એવા તો અદૃશ્ય થઇ ગયા હતા કે ક્યાંઈ તમારો પત્તો નહોતો ખાતો. આ સારું કહેવાય ?

જાલંધર

-(આનંદપૂર્વક) વૃંદા, હજી તું બાળક જ રહી ! તારે મારી ચિંતા કરવાની જ નથી.

વૃંદા

શું કેલું ?

જાલંધર

એમ કે ચિંતા, હોય તો, મને તારી હોય.

વૃંદા

તમે ગોળ ગોળ કાં બોલો ?

જાલંધર

લે; સ્પષ્ટ થાઉં.

[વૃંદા, સ્મૃતિયાળ મંત્રી, સ્મિત બને છે.]

(સ્વસ્થ રહી) હું કેન્સાસ ગયો હતો.

વૃંદા

હાંઅ...

જાલંધર

ત્યાં શંકર મળ્યા.

વૃંદા

એકલા ?

જાલંધર

ના. પાર્વતીજી પડખે જ હતાં.

વૃંદા

પછી ?

જાલંધર

પછી અમે વાતોએ ચડ્યાં.

[વૃંદાના મનમાં શુરની વાત સજ્જક થતી જાય છે.]

વૃંદા

(નમ્રતાથી) જરાક વચ્ચે પૂછું ? તમે ફેલાસ ગએલા તેનું મૂળ કારણ શંકર કે ઉમિયા ?

જાલંધર

(ભારથી) હું ગયો નહોતો : જઈ ચઢ્યો હતો.

[વૃંદા શુરનું સત્ય સમજી શકે છે]

(ભાલ પંખાળતાં) રસિલી ! કારણ કરતાં પરિણામ વિશેષ મહત્વનું છે.

વૃંદા

તો એ કહો. મારે તો તમે સંભળાવો તે સાંભળવું છે.

જાલંધર

(જાતી ફેલાવી) અનેક શંકાઓનું ત્યાં સમાધાન થયું. વળી ફેટલાએ નવાં સત્યો જાણવાનાં મળ્યાં.

વૃંદા

(વિનતિથી) મને સર્વ કહેશો ને ?

જલધર

(ખભે હેતનો હાથ ફેરવી) અવશ્ય. તારાથી મારે ક્યાં કશું છુપું છે ?

વૃંદા

(લાડથી) એવું જૂઠું ન બોલશો. લડાઇના સાચા સમાચાર તમે તમે કદિ નથી આપ્યા.

જલધર

(ગમ ખાઈ) કારણ કે તમારે ઓઝોને એની સાથે કશી લેવા-દેવા નથી.

[વૃંદા જલધરથી જરા ખસતી બેઠે છે.]

(પાસે જઈ) પ્રમદા ! હું સાચ્યું કહું છું. રણવાસમાં રહ્યાં તમને રણવાટનો ખ્યાલ કયાથી આવે ?-તે ન આવે તો ય શું ?

[વૃંદા ઉત્તરમાં ઉતરતી નથી]

(પ્રેમપૂર્વક) રસિકા, તારું મૌન હું હોકેલી શકું છું. તો પછી બન્યું તેટલું બધું કહું છું. કોઈ પણ રીતે તારા હૃદયમાં અસંતોષ રહે એ મારી ઇચ્છા નથી.

[વૃંદાને આ વધુ પડતું લાગે છે. પરંતુ વિવેક વાપરવાની તેનામાં હવે હામ નથી.]

(ખુબીથી) પ્રિયા, એકદા હું ભર સભામાં બેઠો હતો. ત્યાં નારદ આવ્યા. કદાચ તે એમને દીકા હશે.

વૃંદા

ના. એટલી નશીબવંતી છું. પણ એમનું નામ વારંવાર કોને પડ્યું છે. કોઈ કહેતું હતું કે મૃત્યુ લોકના માનવીથીય અધમ કાર્યો આચરનાર કોઈ દેવમુનિ હોય તો તે નારદજી છે.

જાલંધર

(હસી) એ બહુ ખોટું નથી. (ખૂંખારી) મેં એમને પધરા-મણીતું પ્રયોજન પૂછ્યું. એમણે એમની ટેવ સુજ્ય અતિશય લાખી કથા કહી.

[વૃંદા એકી રમે સાલળે છે.]

પરંતુ હું તો તેના સારથી પતાવીશ. એઓ કૈલાસમાંથી સીધા આપણે આંગણે આવ્યા હતા. પછી એવા સમાચાર આવ્યા કે ઉમા અને મહેશ સમું સુખી જોડેલું અન્ય એકે નથી. તેઓને ત્યાં કામ છેતુ, કલ્પવૃક્ષ અને ચિન્તામણિનો પણ સુમાર નથી: જેને અંગે તમે તેની, ગમે તેવી આશાની તૃપ્તિ થાય છે.

[વૃંદાને આ સાચું માનવાતું મન થાય છે આવ જ્ઞતા-]

(વૃંદાને છાતીમાં સમાવતાં) અને તું જાણે છે કે મારું ને તારું જીવન હજુ એક આશાથી અધૂરું-ઉણું છે. આપણી પ્રજ્ઞનાં આપણે માતાપીતા છીએ એ ખરું: પરંતુ એ એક આદર્શ છે. સિદ્ધિ તરિક્કે સંતાનની ઝંખના સૌને હોય છે, અને આપણને ય છે જ.

[વૃંદાની માન્યતા ઠઠ થતી જાય છે.]

(હોઠ કરડી) એટલે હું લોભાયો. (જરા અટકી) અને ગયો. જેઠું છું તો ધન્વ શંભુ સાથે કાંઈ મસલત કરતા હતાં: જેમાં ચર્ચાનું પાત્ર હું જ હતો !

વૃંદા

(અમ્મતથી) કેવી રીતે ?

જાલંધર

ધન્વની તું સત્તા તો જાણે છે ને ? બિચારાના રાન્યાસનનો એક પાયો સદા ખાતે એવો તો ઢીલો રહે છે કે સાગરમાં જેમ જરા ઉમરે હોડકું

૬૦ મઠ ન મં દિર

કોલમકોલ થાય તેમ તેને પણ ઘડીએ ને પણ ઝોલાં ખાવાનાં હોય છે !

વૃંદા

(સંમતિથી) સાચું કહ્યું. પણ એ ત્યાં ક્યાંથી ?

ભલંધર

(સગવળ) બીજે જવું ક્યાં ? જરાકે આકૃત આવી કે આત્મા શંકરને શરણે ! એને બીજું આવડે છે શું ?

વૃંદા

(કુતૂહલથી) કાંઈ તાજી આપદા આવી હશે.

ભલંધર

ના રે. હાથનાં ક્યાં હોયે વાગ્યાં છે ! (આંગળી કરકતાં) મારામાંય નાસ જેવી તીવ્ર જિજ્ઞાસા જન્મી હતી એટલે મેં સંતાપને ધણું સંભળ્યું.

વૃંદા

(હિંચી થઈ જઈ) શું શું ?—આમ તપાવો કાં ?

[ભલંધર જણી લેકેને બે પણ નિરાંતમાં ગાળે છે.]

ભલંધર

(વૃંદાના હોડે હથેલી દાબી) ધીરી ચા. રાત છે, બન્ને એકલાં છીએ; ત્રીજું કોઈ આવે એમ નથી. છતાં યનગન જ્ઞાને થાય છે.

[વૃંદા ભલંધરમાં લપાચ છે.]

(છૂટાં થઈ) વળી બાળક બની ! :

[ભલંધર હીંચકાપરથી ઉભો થઈ આગળ હાથમાં ભરે છે.]

વૃંદા

(કેમ; ક્યાં ચાલ્યા ?

[જલંધર પલંગપર જમ્યો એસે છે.]

અહીં ન ગમ્યું ?

જલંધર

(મોં ફેરવી) ના. ચકકર આવે છે.

વૃંદા

તેમાં શું ? નહિ હોંચકોએ.

જલંધર

(ગંભીર થઈ) હોંચકાપર હોંચકવું નહિ તો ત્યાં એસવું શું કામ ?

[વૃંદા ઉત્તર વિચારે છે.]

પૂંજ અહીં આવ તો ? (સમાધાનીના સ્વરે) એઉની મુંઝવણ ટળી જાય !

[જલંધર વૃંદાને તેડી લાવે છે. બન્ને પહોંચ્યા પહોંચ્યા એસે છે.

વૃંદા ધરતી ખણે છે.

જલંધર ભેગા કરે છે.]

(મીટ માંડી) કા; મેં તને દુઃખના દરિયામાં તો નથી ફેંકાડી ને ?

વૃંદા

મેં એવું ક્યારે કહ્યું ?

જલંધર

ત્યારે ઉડું ઉડું વિચાર્યા શું કરે છે ?

વૃંદા

વિચારતી નથી. ડર છે.

જલંધર

કેનાથી ? (આમ તેમ જોઈ) અહીં તો

હર મદન મંદિર

વૃંદા

અને એથી જ તમારાથી હું ગભરાઉં છું.

નલંધર

પણ એવું હું કરું છું શું ?

વૃંદા

કાંઈ નહિ. માત્ર એક વાત પડતી મૂઝી ખીણ તરફ વળી ગયા છો.

નલંધર

(સંભારવાના ડોળ પછી) વાહ ! એમા આવડો રોષ શો ?
(હથેલી રમાડતા) હજુ કહું.

[ખસેથી ખસેલું વસ્ત્ર વૃંદા સમું કરે છે, પછી એ નલંધર સામે સશક દ્રષ્ટિએ નીહાળ્યા કરે છે]

(અધરપાન કરી) વૃંદા ! તું કેટલી સુંદર લાગે છે ?

વૃંદા

(ક્રોધ કરી) વળી ત્રીણ વાતે વળગ્યા !

[નલંધર ગમ ખાઈ ન્ય છે, પછી અસહ વાતે આવતા-]

નલંધર

(કથા જોમ) એક કાળ એવો હતો કે ન્યારે દુન્દ પોતાને સર્વ દેવોથી વધુ બળવંત માનતો હતો. પછી ગર્વિષ્ઠ બની એ શંકર આગળ આવ્યો અને પોતાને લડવાને ચોગ્ય એવા યોદ્ધાની એણે માગણી કરી.

વૃંદા

પછી ?

જાલંધર

(નરમાશયી) એ જ કહું છું.

[વૃંદા લલ્લમય છે.]

વળી વિશેષમાં ધમકી આપી કે જો આ માગણી સ્વીકારવામાં નહિ આવે તો પોતે પાર્વતીનું હરણ કરશે !

[વૃંદાના હોઠ કંકડે છે. પણ શલ નથી ઉપડતી.]

(ગર્વભર) ને શંકરમાં ક્રોધાગ્નિ તાપ્યો. આખે આજે પ્રસ્વેદનાં પૂર વહ્યાં અને લલાટપરતું એક ખિન્દુ કમંડળમાં ખચું. કાળે કરીને એ પુનિત ગંગામાં ગયું. પછી ન્યાં સાગરને સ્મરિતા આલિંગે છે ત્યાં એ પહોંચ્યું અને પરિણામે તેમાંથી એક પ્રતાપી પુરુષ જન્મ્યો. એનું બળ શંકરના બેટલું જ વિશાળ અને અગાધ હતું. ઇન્દ્રના મદતું સહન કરતાં એને વાર ન લાગી !

વૃંદા

(ન રહેવાતાં) એનું નામ ?

જાલંધર

(વૃંદાની રેખાઓ જોઇ) તું એને ઓળખે છે.

વૃંદા

(હંડી આંખે) હું ?

જાલંધર

(ભારથી) તું જ. જળમાં એનો જન્મ હોઈ, દેવોએ એને જાલંધર નામ આપ્યું.

[વૃંદા જાલંધરને વળગી પડે છે.]

વૃંદા

(હાંકતાં) શું કહો છો પ્રાણ ?

[ઉત્તરમાં જલધર તેને દીર્ઘ અંગન લે છે.]

(હેતની મસ્તીથી) બોલો તો ખરા ?—તમને આ કોણે-
કહ્યું ?

જલધર

કહ્યું નથી: સાંભળ્યું છે. ઇન્દ્રાજો જ્યારે વિનતિ કરી ત્યારે
પશુપતિએ કેટલોક પૂર્વ ઇતિહાસ સંભારી દીધો હતો.....

વૃંદા

કે....?

જલધર

કે સાગરસુત જલધરના આહુબળથી ત્રાસી તેઓ મહેશની મદદ
ચાચવા આવ્યા છે એ સાચું; પરંતુ એ આમ પોતાનો પુત્ર હોઈ-
એઓ એની સામે થઈ શકે તેમ નથી..

[વૃંદાના તનમાં હર્ષના ઉછળા આવે છે.]

અને એથી થે મહત્વના સમાચાર એ કહ્યા કે જલધરના મૃત્યુ
માટે સૌ અશકત છે, સિવાય કે....

વૃંદા

(એકદમ) અટક્યા કેમ ?

જલધર

અમર્યુ. (ભમકથી) હવે મને કોઈની તમાં નથી. આજ લગીમાં
મેં અનેક યુદ્ધમાં વિજયપ્રાપ્તિ કરી છે. પણ એ પ્રાપ્તિ પહેલાં
મનમાં કંઈની કંઈ શંકા સદા રહેતી. હવેનાં યુદ્ધોમાં શ્રદ્ધાતું સામ્રાજ્ય
હશે. દેવોનાં નામનિશાન જુએ નાખવાનાં મારાં સ્વખાની સિદ્ધિ આજે
હું આંખ આગળ અનુભવી રહ્યો છું !

વૃંદા

(આગળી કરી) પણ તમે વચ્ચે અટક્યાતા કેમ ?

નલંધર

(હળવે હળવે) જો; શંભુનો એવો નિયમ છે કે આંગણે આવેલાને છેક જ નિરાશ ન કરવો. એટલે આખર એમ કહું કે નલંધરના વિનાશનો આધાર વૃંદાના સતીત્વ ઉપર અવલંબે છે.

વૃંદા

એટલે ?

નલંધર

ન સમજ ?-એમ કે જ્યાં લગી વૃંદા સતી છે ત્યાં લગી નલંધરનું શિર સલામત છે.

[વૃંદા વિચારમુગ્ધ બને છે.]

(વૃંદાનું મોં ઉચ્ચકી) પણ, એટલે કાંઈ નહિ. ત્રિભુવનમાં એવી તાકાત કોની છે ?

[વૃંદા અને નલંધર, એકબીજાના હૃદયના થડકારા સાંભળી શકે એટલાં, અન્યોન્યમાં ગુંચાય છે]

વૃંદા

પ્રાણુનાથ, આ આખું કેવું અદ્ભુત લાગે છે ?

નલંધર

(અભિમાનના સ્વરે) કેમ ન લાગે ?-જેનો જન્મ અદ્ભુત છે તેનું જીવન તો અતિશય અદ્ભુત હોવું જ જોઈએ. એમાં તને આશ્ચર્ય શાંતું થાય છે ?

[વૃંદા ચિંતનમાં પડી જણાય છે.]

૬૬ મ દ ન મં દિ ર

(ચીડાઈ) આવા સરસ વાર્તાલાપમા તું કેમ કાઠ સૂર પૂરતી નથી ?

વૃંદા

(જલધરને જોયા કરી) બ્યારે તમે સાગરમુત ઠર્યા ત્યારે લક્ષ્મીજી
તો તમારાં બહેન થયા !

[જલધર સ્પષ્ટ સંમતિ નથી આપતો.]

જલધર

અને એટલે વિષ્ણુ સામે મારે સંભાળીને લડવું પડશે. રખે ને
મારું શસ્ત્ર જીવલેણ નીવડે !

વૃંદા

ખીજી રીતે જોનાં, શંકરને જો તમે પિતા ગણી પૂજવાના હો તો
આર્વતીને માતા તરિકે સન્માનવા પડશે.

જલધર

(જેમ તેમ) એ ય સાચું.

[વાર્તાલાપ અટકે છે.]

આમ અવકાસ મળતા જલધર વૃંદાના ભાવને સૂચે છે.]

વૃંદા

(જલધરના કંઠ પ્રતિ નજર જુતાં) પેલી માળા ક્યાં ?

જલધર

(સહેજ અચવાઈ) હા. તે માળા વિષે પૂછ્યું, ક્યાં ?

વૃંદા

(આઘી ખસી) હાસ્તો. મારા સતીત્વની નિશાની લેખે મેં તમને
ફૂલમાળા પહેરાવી હતી તે. મેં નહોતું કહ્યું કે બ્યાં લગી વૃંદામાં
શિયળ હશે ત્યાં લગી એમાંનું ફૂલ સરખું નહિ ચીમણાય ? તમે એ
ચૂકી ક્યાં ?

[જલધર, વૃંદાની પાસે જઈ, ખાલી હસે છે.]

જલધર

(હિતલાડથી) સુંદરી ! એમ આકળી ન થા. તેં શ્રદ્ધા એસાડવા મને માળા દીધી. પરંતુ મારામાં જો અશ્રદ્ધાનો અંશે ન હોય તો પછી એને કંઈમાં સાચવું તો ચ શું ?—અને ન સાચવું તોય શું ?

[વૃંદાને સમજ નથી પડતી.]

વૃંદા

પણ એ આપી છે કોને ?

જલધર

(ગાલપર આંગળાં અક્ષણા) વહેમીલી, આપી નથી: અર્પણ કરી છે.

વૃંદા

(કંઠી થઈ) કોને ?

જલધર

માતા પાર્વતીને. મેં એમને દીઠાં ત્યારે મારી કને અન્ય કાંઈ હતું નહિં એટલે આખર એનાથી ચલાવ્યું. તું વિચાર તો કરકે તારા ઉપહારની મેં કેવી અનુપમ કંદર કરી છે !

[વૃંદાને કશી શંકા રહી નથી.]

આજસ મરડી જલધર પથારીમાં પડે છે.]

વૃંદા

(ભમ્મર તાણી) કેમ ?

જલધર

(અજન્મ હાસ્યથી) પલંગમા પોઢવું નહિ તો ત્યાં એસવું શું કામ ?

૧૯૮ મ દ ન મં દિ ર

[વૃંદા વીજળી અનુભવે છે.

આલિંગન અર્થે જલંધર વૃંદાને પાસે લે છે.]

(આલિંગી) સમજુ થા. આ આપણો સાચો રસોત્સવ છે.
કારણ અંતરિક્ષમાં એક એવો જન્મશે કે જેના સમો જગતે હજુ
જાણે નથી !

[વૃંદાને હોલ લાગે છે. તોય—]

વૃંદા

(અંતરના ઉંડાણમાંથી) સાચું કહો છો ?

જલંધર

એવા સિવના મને આશીર્વાદ છે.

[વૃંદા જલંધરને વીંટળાઈ વળે છે.

જલંધર તેવું સન્માન કરે છે.

પરિણામે વૃંદા અને જલંધરનું દ્વૈત મદી અદ્વૈત રચાય છે.

ખરાબર એ જ ક્ષણે ક્યાંક જળધર કહાકો થાય છે. ગળામાં
ચીમળાએલાં પુષ્પોની માળા સહિત કોઈનું મસ્તક આવી
પડે છે.

ભયભીત વૃંદા ઘૂરત જ પધારી ત્યજે છે મસ્તકને ઓળખે
છે તો એ જલંધરનું છે. પલગ વરદ જુએ છે તો ત્યાં
વિધ્યુ હિલા છે.]

વૃંદા

(મસ્તક હાથમાં લઈ) વિધ્યુ, તમે કંપટ કંઈ ? અવતાર
એળે ગયો સમજો. આ કરતાં....

[વૃંદાના શબ્દો સાંભળી જાય છે. જાણે સૂઢ જની હોય તેમ
અહીંતહીં કાંઈ મારે છે. આખમાંથી ચોધાર આસુઓ
આલ્યા જાય છે.]

વિષ્ણુ

(પાસે આવી) 'થવાનું' થઈ ગયું છે. હું તો માત્ર નિમિત્ત છું. જ્ઞાનધરના જુલ્મના અંત માટે અન્ન ઉપાય નહોતો. જગતનું હિત એમાં હતું. એટલા ખાતર એક વૃંદાનું શિયળ તૂટે તો એ યોગ્ય અલિદાન છે.

વૃંદા

(ચંડી સમીત્રાડ પાડી) વિદ્યાસી ! એમ જ કોઈક લક્ષ્મી...

વિષ્ણુ

એને શાને સંડોવે છે ?

વૃંદા

ફારણ એનામાં તેં અસંતોષ અનુભવ્યો હોય, અથવા તો એની અચ્ચલતામાં તને અવિશ્વાસ આવ્યો હોય તો જ....

વિષ્ણુ

ના. પણ વિષ્ણુ ઉત્તમ પુરુષ-પુરુષોત્તમ ગણાય અને વૃંદાની નાની આડખીલી અંગે લક્ષ્મી એવા પદ્મી પ્રચિત રહે....

વૃંદા

(અવળી ફરી) બહાનાં ન બતાવ.

[વિષ્ણુ જમીનમાં જૂએ છે. પછી વૃંદા સામે આવી—]

વિષ્ણુ

(ઉંચું જોઈ) તારે માનવું હોય તો માનજો. તારા સ્વપ્નાનો રાક્ષસ હું હતો. પેલી મદૂલીનો ચિતરાગી ગુરુ પણ વિષ્ણુ હતો. હમણાં જ્ઞાનધર સંગે તેં ભોગ ભોગવ્યો તે ચ તેનું જ રૂપ. અને આ તારી સમક્ષ ઉભો છું તે એ ખીજે કોઈ નથી.

[વૃંદા થરથર કંથા કરે છે.]

અને એ ગુરુનો શિષ્ય મારો ગરૂડ હતો. એની જડતા તું સમજી શકી નહોતી ? (ખુલા ખડખડાટથી) શીખવ્યા સિવાય તું આપડાને ખોલતાં આવડવું જોઈએ ને ?

[વૃંદાની આંખોમાંથી અંગારા વરસે છે.]

વૃંદા

• વિષ્ણુ, પુરૂષને બદલે તું પાપાણુ થયો હોત....

વિષ્ણુ

કારણ ?

વૃંદા

(શ્વાસ લઇ) તો તું અને આ જગત પવિત્ર રહ્યાં હોત.

[વિષ્ણુ ઉત્તર આપવાનું અયોગ્ય ધારે છે: કારણ વાચ્યુદનો આ-
વખત નથી,]

(બ્યથાથી) હું તો ખમ્ધું છું કે હવે એમ હતો. જેથી તારાં પાપી પરાક્રમેનો ઉતાવળે અંત આવે.

[વિષ્ણુમાં પ્રધાતાપની વિપુલ ઘડી આવે છે. વૃંદા સાચું
શિર નમાવે છે તો નયનમાંથી અશ્રુધાર વહેતી હોય છે.]

વિષ્ણુ

એમ જ થશે. પરંતુ જ્યારે શાલીગ્રામ સ્વરૂપમાં હું પૂજાતો
હોઈશ ત્યારે ય તને અળગી નહિ થવા દઉં.

વૃંદા

ધેલા, હજી એ મોહ ?

વિષ્ણુ

ના. (છેક નમ્ર બની, નીચું જોઈ) હું આપણું ભવિષ્ય લાખતો હતો.

વૃંદા

એમાં શું ભયું છે ?

વિષ્ણુ

(પ્રશંસાપૂર્વક) એક પરમ સતીનું પુણ્યમય મૃત્યુ !

વૃંદા

કેવી રીતે ?

વિષ્ણુ

દૂર-સુદૂર મેં નજર નાંખી તો પહેલાં મેં તને-તમને, જલંધરનું શિર સાચવી, અગ્નિમાં પ્રવેશતાં દીકાં. પછી એની પવિત્ર ભસ્મમાં આળો-દીને મેં માઈં પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું. પાછળથી એ સ્થળે વૃંદાની અનુકૃતિ સમું તુલસીવન ખીલ્યું, જેનું ભક્તજનોએ વૃંદાવન નામ રાખ્યું.

[વૃંદા સાંભળ્યે ભય છે.]

અને આખરે જ્યારે મેં એ જ વનમાં એ જ સ્થળે શીલારૂપ સ્વીકાર્યું ત્યારે લોકોએ, પોતાનો પુષ્પોનો મોહ જતો કરીને, મને તુલસીપત્ર ચડાવવાનું ચોકકસ કર્યું. (દંડવત પ્રણામ પછી) હા; વૃંદા વિના માઈં શીરછત્ર થવાને યોગ્ય હતું કોણ ? (ગળગળા થતાં) દેવી ! આમ આપણે સદાનાં સગાથી થયાં છીએ !

[આ એકરાસી વૃંદાનું હૃદય ઊલટાય છે. પણ ક્રોધનો આવેશ એટલો છે કે એ અબોલ રહે છે.]

૬૦૨ મંદન મંદિર

(હળવે હળવે) હવે એક હકીકત બાકી રહે છે. બ્રહ્માડને મન
વૃંદા સતી હતા અને હશે જ. સ્ત્રીજીવનના આદર્શ તરીકે વૃંદાનું નામ
એક અને અદ્વિતીય રહેશે. આટલું જ નહિ, પણ સુંદર બ્રહ્માડને
વરવાની હોશ ધરતી કોડલરી કુમારિકાઓ આજના સ્મરણમાં વરસો
વરસ તમારું-તુલસીનું પ્રતપૂજન કરશે અને પોતાના જીવનને
ધન્ય સમજશે. (વીનવણીથી) છતાં ય જો વિજયનું પ્રાચશ્વિત અધુરું
રહેતું હોય તો...

[વિજયને ગળે હમો લગાય છે.

વૃંદા પ્રવળું બની છે.

બન્નેના વદનમાં વિપાદ છે, નયનમાં ભગ્નતિચેતના છે, અંગમાં
આત્મજ્ઞાન છે.]

ब्रह्मयारिणी

(१६८५)

બ્રહ્માચારિણી

સ્થળ : કુટિર

[નમતો પહોર છે.

સ્કંદિક શો એક પ્રાસાદ છે, પ્રાસાદની આસપાસ કુંજ છે.
કુંજઘટામા કુટિર છે. સૂર્યનાં સોનેરી કિરણો સર્વત્ર પથરાય
છે અને આખા વાતાવરણને તેજોમય બનાવે છે.

આ કુટિરમાં બ્રહ્મા કોઇ કની મૂર્તિ ધરી રહેવા આવ્યા છે. હથિયાર
હેઠાં મૂકી જુદા જુદા ઇષ્ટકોણથી ઐઓ, ઐને વેધક નજરે
નીરખતા હોય છે

એવામા પ્રાસાદમાંથી સાદ સંભળાય છે.]

સરસ્વતી

પિતાજી, હું આવું કે ?

બ્રહ્મા

(આસનપર આવી) હા બેટા. આવ. તને તો આજે જોઈ જ
નથી.

સરસ્વતી

(પ્રવેશતાં) એટલે તો આવી. મા કહેતી હતી કે આજકાલ તમે
કોઇ મહત્વના કાર્યમાં ગુંથાયા છો.

બ્રહ્મા

સારી વાત.

સરસ્વતી

(મૂર્તિ જોઈ) શું સાચી વાત ? (હસી) તમે તો આ પથ્થર લાંગતા જણાઓ છો !

બ્રહ્મા

સરુ, તને તારી માએ બહુ મોઝે ચડાવી છે, હોં. અમારા આગળ બધું પાલવશેઃ પણ પછી પારકે ઘરે જમ્મશ ત્યારે...

સરસ્વતી

પણ હું જમ્મશ જ નહિ ને ?

બ્રહ્મા

કેટલા દિવસ નહિ જાય ? સાવિત્રીને મન એમ હશે કે તું હજુ બાળકની બાળક જ છે. પણ કાળને જતા કાંઈ વાર છે ? આમ ને આમ સોળ-સત્તર વર્ષ સરકી ગયાં !

સરસ્વતી

ઓહો ! એનાથી સરસ શું ? બીજાં સી-તેર કાં નથી જતાં ? અહીંઆ મારા માટે કંઈ સુખ નથી ? તમ સરખા વિશ્વસૃષ્ટા પિતાજી, સ્નેહના સાગર સમી માતા સાવિત્રી, ધરતીના ખૂણે ખૂણે જેનાં નામ ગવાય છે એવા નારદ, દક્ષ કૃશ્ણ અને વશિષ્ઠ વગેરે વીરા : અને આ દસે વીરાની એક એવી હું નાનકડી, લાડકડી વીરી ! મારે વળી શાની ખોટ છે ? (નમંથી) અરે ! હું જ ખોટની છું ને !

બ્રહ્મા

એ ખરું, સરુ. પણ ગમે તેવી તો થે દીકરી એટલે પરાઈ લક્ષ્મી.

સરસ્વતી

ના, ના, પિતાજી.

[આખો બીની યતઃ સરસ્વતી બીજી બાજુ ફરી જાય છે.]

બ્રહ્મા

દીકરી, અત્યારથી એનાં આસું શાં ? સધળું સમય આવ્યે શોભે છે. (અડખડ હાસ્યથી) અને આ પાળે હું તને વિદાય આપવા ક્યાં એકો છું ? આપવા ધારૂં તો યે ક્યા આપવાનો હતો ? તારે યોગ્ય એવો સર્વસંપન્ન પતિ શોધતાં તો મારે દિવસોના દિવસો આત્મા જશે. ત્યાં લગી તું તારે લી લા લ હે ર કર !

[સરસ્વતીના હોઠ લગીર મરકે છે.

બ્રહ્માને એથી વિશેષ આનંદ થાય છે.]

(ટીખળથી) હાં ! હુંયે કેવો કુંભાર ?—કે ધરમાં જોઈતું હાંદલું ભૂલી ગયો ! સરસ્વતીને સરજી : પણ પહેલાં સરસ્વતીપતિને સરજવાનું ન સુઝ્યું ! અને હવે રહી રહીને સરજું એ કામે કેમ આવે ? હી હી હી.

સરસ્વતી

(તોખરો ચડાવી) પિતાજી, આવી આવી વાતો કરી તમારે મને ચીડવવી હોય તો આ ચાલી હું મારા ખંડમાં. તમારે મન બધું હસવું હશે. મારું તો કાળજું કપાય છે. (વિનતિથી) કહો; મને મુંઝવી મારવામાં તમને કેમ મજા આવે છે ? (વિચાર કરી) કાં તો, ખરેખર કોઈ મહત્વના કાર્યે તમારા મગજને ઘેરી લીધું છે. નહિતર તમે આટલા કઠોર ક્યાંથી થઈ શકો ?

બ્રહ્મા

એટા, તારી ધારણામા સત્યના અંશ છે ખરા. હા; હું તને કઠોર લાગતો હોઈશ. પણ દરેક પિતાને એક કાળે પુત્રી ઉપર કઠોર થયા વિના છૂટકો નથી. એ અગાઉ પિતા જેટલો કોમળ હોય છે એટલો પાછળથી પુત્રીને વિશેષ કઠોર લાગે છે. સૃષ્ટિનો કમ એવો, એમાં કોઈ શું કરે ?

સરસ્વતી

તે વળી મુદ્રિ ડ્રાણુ થાય છે ? તમે જોને ઘડી, તે શું તમારો જીવનક્રમ ઘડશે ? કેવું વિચિત્ર ! એવી અવનર્તિની પ્રાપ્તિ પહેલાં તો જેટલી સહેલાઈથી એની ઉત્પત્તિ કરી એટલી જ સરલતાથી તમે તેનો લય કરી નાખો એમાં સાચી શોભા છે.

બ્રહ્મા

(મૂછમાં હસી) છોકરી, દીકરી, શાન્ત થા એવું કશું નહિ કરવું પડે.

[મટકું ચે માયા વિના સરસ્વતી બ્રહ્મા સામું નેચા કરે છે]

અને માઈ ચિત્ત અન્યત્ર પરોવાએલું છે એ પણ ખોટું નથી.

સરસ્વતી

ક્યા ?

બ્રહ્મા

(આંગળી ચીંધી) આ મૂર્તિમાં તારે હિસાબે તો એ કેવળ પથરો છે, ખરું ? એટા સર, તારે હવે સમું બોલતાં શીખવાની ખાસ જરૂરત છે. એ-ચાર જણ વચ્ચે ક્યારેક આકુંઅવળ બેરમઠ્ઠ બન્યે તો નાહકની ફજેતી થાય. સમજ ?

સરસ્વતી

(અવળી ફરી) ના.

બ્રહ્મા

તો હે દ્રષ્ટાન્તથી સમજાવું.

[બ્રહ્મા સરસ્વતીને પોતાની પહોળે બેસાડે છે. પછી સહાનુભૂતિથી-]

જો; તને જાણ હતી કે હું હમણાં કાર્યનિમગ્ન રહું છું. પછી તે જોયું કે એ આ પ્રતિમાનું હતું-છે. તો યે તું એને પથરો કહે-

વાની છોડરમત કરે એ મારાથી કેમ સાંખ્યું નથી ? એટલે હું ગુસ્સે થાઉં અને એ વેણુ બોલી નાંખું. એનું તને માહું લાગે. આખરે આંસુ સરે. વિચાર કરીને વર્તીએ તો આમાંની એકે વેળા ન આવે.

સરસ્વતી

(આશ્વાસન અનુભવી) સારે એમ શું કહેતા નથી ? મને ખોટી બીવરાવી મારી ! તમને ગમે છે તો હું એ આને મૂર્તિના નામે ઓળખીશ અને ઓળખાવીશ. હ્યો; એમા શું ?

પ્રહ્લા

બરાબર, એટા. આ માત્ર મૂર્તિ નથી. હું તો રસમૂર્તિ માનું છું.

સરસ્વતી

તો હું એ રસમૂર્તિ માનીશ. (લાડથી) પણ પછી મને ધરમાથી કાઢી મૂકવાની વાત નહિ કરો ને ?

પ્રહ્લા

(હસી, હેતથી) જો પાછી.

[પ્રહ્લા સરસ્વતીને વત્સલ બચી ભરે છે.

સરસ્વતી હુંકે પામે છે.]

એટા. જરા જો તો સાવિત્રી શું કરે છે ?

સરસ્વતી

નથી જાણતા ?—આજે પાર્વતીજીનું નોતર આવેલું. લક્ષ્મીજી પણ ત્યાં પધારવાના હતાં. કંઈકે ઉત્સવ હશે.

પ્રહ્લા

અરે ! હા. અમારી જેમ એમને ત્રણેને એ ક્યારેક વિશ્વનાં જન્મ, જીવન ને મૃત્યુની ભાજગડમાં પડવાનું ગમે છે અરે. (સંભા-

૧૧૦ મ દ ન મંદિર

રતા જતા) મને આણું એવું યાદ છે કે સાવિત્રીએ પ્રભાતના પહોરમાં એનો ઉલ્લેખ પણ કરેલો. કાણુ જાણે, હું આમ સ્મૃતિચૂક કેમ થતો જાઉં છું ?

સરસ્વતી

(વિનયથી) કહુ, પિતાજી ? (હસી જમ) આ મૂર્તિએ તો તમારું મન નથી હરી લીધું ને ?

[બ્રહ્મા અબોલ રહે છે.

સરસ્વતીને સંદેહ લગ્ય છે કે અવિનય થયો.

એટલે બ્રહ્માના ખલા ઝાલી—]

બાપુ, ક્ષમા યાચું છું. મારાથી એવું બોલાય નહિ એટલું હું વીસરી ગઇ. તમે કહ્યું તેમ, મારે બોલતાં શીખવું જ જોઇશે.

[બ્રહ્મા સંતોષનો શ્વાસ લે છે]

પણ તમારે માનું શું કામ હતું ? મારાથી થાય એવું હોય તો મને કહો. જેમ જેમ હું મોટી થતી જાઉં છું તેમ તેમ જાણે તમે મારાથી આધા ને આધા જતા રહેતા હો એવું મને લાગ્યા કરે છે. (વળગી પડી) બાપુ, ખરું કે ખોટું ?

[બ્રહ્મા સરસ્વતીનું લલાટ પંખાણે છે. પછી—]

બ્રહ્મા

તદન જૂઠું, જોતી નથી કે અત્યારે જે મારી સમીપમાં વિરાજમાન છે તે અન્ય કોઈ નહિ પણ ડાહી દીકરી સરસ્વતી જ છે ?

સરસ્વતી

(લાડથી લપાઇ) એ તો આજે જ ને ?

બ્રહ્મા

આજે અને આવતી કાલે. પછી પાછળની શી પંચાત ?

[હવેથી સરસ્વતીની છાતી ફૂલાય છે.

સહજે અહાને એની જાણ થાય છે. જરા વાર શાન્તિ સાચવી,
સરસ્વતી ન જાણી જાય તેમ, પોતાથી તેને છૂટી કરે છે.]

સર, ત્યારે પ્રાસાદમાં કેણુ કેણુ છે ?—કોઈ ભાઈ છે ખરો ?

સરસ્વતી

(અંગુઠો દેખાડી) ખાલી ખમ છે. બધા જ તપ કાળે સામેના ઉપવનમાં સીધાવ્યા છે. મોટાભાઈ કહેતા હતા કે ખપ પડ્યે બોલાવજો. નહિ તો અવાશે ત્યારે આવીશું.

અહા

ભલે. તપ કાંઈ અવગુણ નથી. ખનતાં લગી તો, માણસ એનાથી સંયમી બને છે. (ગાંભીર્યથી) અને જેણે સંયમ સાધ્યો, એણે જીવનનો માર્ગ જાણ્યો.

સરસ્વતી

એટલે ?—આમા હું શું સમજું ?—અરે ! માતાજી સાંભળે તો એમને યે સમજ ન પડે !

[અહા મંદ હાસ્ય વેરે છે.]

(એથી ઉમંગમાં આવી) પણ તમને ક્યાં પ્રાસાદની ઝાઝી પડી છે ? બે ટંક ભોજન સિવાય ભાગ્યે તમારાં દર્શન પામીએ છીએ. કદિક એટલાં પણ ભાગ્ય નથી હોતા !

[અહાનું હાસ્ય અવસ્ય થાય છે.]

પણ પિતાજી, તમારે કોઈનું શું કામ છે ? જે મારી મા કરી શક, જે મારા ભાઈએને કહી શકાય, તે મારાથી શું કામ ન થાય ? (ગુસ્સો ધરતી) આમ તો તમે જ મને બગાડશો !

[બ્રહ્માની આંખોની આસપાસ ચિંતાની કરચલી પડી છે મૂક
ગદી એઓ ચારે કોર નબળાં દેવે છે, જલપાત્ર ભેતા એમના
હોઠ ઉઘડે છે.]

બ્રહ્મા

‘સરુ, હું અમરચું’ પૂછતો હતો. તો યે તને એમાં કામની ગંધ
આવી ! હશે. કાર્ય કરવા તું તત્પર થઈ છું તો આટલું કર. પેલું
જલપાત્ર ખાલી છે. એને ઉજળું કરી, એમાં જળ ભરી લાવ દીકરા,
હૃદય ઠારે એવું જળ ભેંધએ, હો.

[હોંસથી સરસ્વતી જલપાત્ર લઈ બહાર ભય છે
બ્રહ્મા એને વેણીથી તે પાની પર્યંત નીચે છે.]

(લટાર લેતા) વ્યર્થ. આંસમૂર્તિ ઘડવાની કલ્પના જ ભૂલ-
ભરેલી છે. સરસ્વતીથી સુંદરતર મૂર્તિ હવે ઘડવી નથી. શો અંગમરોડ !
(ડાકું ધુણાવતાં) ઠીક નથી થતું. સરુનાં અવયવ નેડે આનાંની સર-
ખામણી કરવા પ્રેરાઉં એ પણ વિનિષાતના ચાળા છે પ્રછી મારા
પ્રશ્નોમાં એને કામદેવની ગંધ આવે એમાં શી નવાઈ ? (શાન્ત થઈ)
ના, ના. ભોળીને એવું કંથાતું લાન નથી. (દાત પીસી) પણ આ
પાંપાણે મને લાન ભૂલાવ્યું છે. (વિચારી) સરુ સાચી હતી. આનામા
ચકચૂર બનું છું ત્યારે ભોજન સુધ્ધાં ભૂલું છું. (હવ બાળી) મનની
માલકી ગઈ છે ! હૃદય નિષ્કામ રહ્યું નથી !

[વચ્ચે મૂર્તિ દેને જઈ બ્રહ્મા એનાપર અહીંતહીં હાથ
દેવે છે.]

(તિરસ્કારથી કરી જઈ) જડ, ગસહીન, ખડખડકું ! તન્ની
સરુ નેડે એનો મેળ કયાંથી બાહે ? (ચિંતનપૂર્વક) પણ-પણ મોહાં-
ધતી મૂખાંધ જેવી કમેળી ચીજ કંઈ હશે ? (મગજ ખંખેરી) જવા
દે. માત્ર વિનાની વાતોની વિશેષ પડતી વિચારણા પણ ભીરુ હૃદયનાં
લક્ષણ છે.

[હમામથી એઓ એક-ચકકર મારે છે એવામાં કુટિરની
પાર દષ્ટિ જતાં—]

પ્રાસાદ અને કુટિર ! પ્રાસાદની અશાન્તિથી નચિંત રહેવા
કુટિરને ઉદ્દોગમંદિર કયું. પરંતુ આ એકલતાએ તો ચિત્તની પરમ-
શાન્તિને પણ અસ્થિર અને અસ્વસ્થ કરી દીધી છે !—શું કરે ?—ક્યાં-
જાઉં ?

[કુટિર ખહારથી શુ જનના ધ્વનિ આવે છે.]

સંગીત ! પ્રાણદાયી, પ્રભુતાભર્યું સંગીત ! સરુની વીણા સુણતાં
નારદે નીચું જૂએ ! ને પક્ષીગણ પોતાનાં ગાન વીસરે ! (આનંદમાં
આવી) આજે કેટલા કાળે એણે વીણા હાથમાં ઉપાડી લાવ, સાંભળું—

[બ્રહ્મા ધીરે હાથે બારણા નજીક જાય છે.]

(પાછાં પડી) અહ ! સરુના હાથમાં તો જલપાત્ર છે !
—ત્યારે એ શું જન કોનું ? કેવી મગ્ન ને તન્મય બની છે !

[શું જન ધીમે ધીમે ઓછું થઈ, આખર અશ્રવ્ય થાય છે.
સરસ્વતી કુટિર પ્રતિ પગલાં ભરે છે.]

સરુ ખેટા,....

સરસ્વતી

હંઅ, પિતાજી. (હર ખાઈ) જરા મોકું થયું, ખરે ?

બ્રહ્મા

ના રે, દીકરા. પણ હમણા કોણ ગાતું હતું ?—તું કે ?

સરસ્વતી

(હસી પડી) તમે ન પારખી શક્યા ? (આંગળી ચીંધી) પેલા
કુંડમાં જેવા જેવું હતું.

બ્રહ્મા

(અધીરાધથી) શું, સર ?

સરસ્વતી

એક કમળ ઉપર ભ્રમર બેઠો. ખીછ પળે કમળ ખીડાવા લાગ્યું. મને ખીડ પેડી કે બિચારો ગુંગળાઈને મરી જશે. એટલે મેં એને ડાંખળી મારીને ઉડાડી મૂક્યો. પછી એ ગણગણ કરતો એને રસ્તે પડ્યો. (અંગ મરડી) મને મનમાં અભિમાન થયું કે મેં આજે એકનો જીવ ઉગાર્યો !

[બ્રહ્માના મનમાં ઉચ્છ્વસાચલ મચી ગયું છે.]

(ઉલ્લાસથી) પણ પિતાજી, આમ તો જુઓ. આખા દિવસનો થાક્યો પાક્યો સૂરજ ક્ષિતિજ ઉપર પળભર નિરાંત કરીને કેવો બેઠો છે ! મધ્યાહ્ને જેની ઉચ્ચતા સામે કોઈ આંખ ઉઘી નહોતું કરી શકતું એ પોતે અત્યારે કેટલો નમ્ર બન્યો છે ? જાણે, નીચી નજરે, પાપતું પ્રાયશ્ચિત ન કરતો હોય !

બ્રહ્મા

(મનમાં) હા; પાપમાં ને પ્રાયશ્ચિત !

સરસ્વતી

(આશ્ચર્યથી) પણ આ શું ? એ તો લપાવા લાગ્યો ! જોતજોતામાં અદીક થઈ જશે ! ખૂબ જ લાગણીવાળો !

[સૂરજ ક્ષિતિજમાં દૂબી જાય છે, અંધકારના ઝાળા પથગવા લાગે છે.]

અને બાપુજી, મારે વાગ્ને તો કુદરત પણ અતિશય કૃપાળુ છે. તમે કોઈ ન હો ત્યારે એના સહચારમાં પણ અંતરાત્મા ખીલે ખરો. આ કુંજ ને કુંડ, ભ્રમર અને એનું ગુંજન, સૂરજનો ઉદય ને અસ્ત,

અનિલની લહરી અને પુષ્પોતો પરાગ, ક્યારેક વીજળીનાં તેજ, વાદળનાં
તોફાન ને મેઘધનુષની રંગકમાન, કદિક તારાનાં આંખમીચામણાં
અને ચન્દ્રની સંતાકુકડી યસ, યસ, બીજું શું જોઈએ ?

અહા

(મંદ સ્વરે) કાંઈ નહિ, દીકરા. (મનમા) મનુષ્યની વૃત્તિઓને
ઉશ્કેરવા માટે આટલું ઘણું બધું છે.

સરસ્વતી

(સ્થિર દૃષ્ટિથી) પણ તમે આમ વ્યગ્ર જેવા કેમ જણાઓ છો ?
મારી ગરબડ તમને નથી ગમતી ?

અહા

(ગોટા વાળી) એમ નહિ. મારું લક્ષ્ય લગીર બીજે હતું. કાંઈયે
કારણ વિના, ચિત્ત ચક્રોળે કેમ ચડતું હશે ?

[અહા કુટિરમા જઈ, જમીનમા જોતા, આટા મારવા માડે છે.
સરસ્વતી પાછળ પ્રવેશે છે. જલપાત્ર ગોઠવી, અહાને જલ
ધરે છે.]

સરસ્વતી

હ્યો, બાપુ. દિલમા ટાઢક વળે એવું છે.

અહા

(જળ પીધા પહેલાં) વાસનાના અગ્નિને કોણ ઠારે એમ છે ?
એ તો સર્વલક્ષી કીડો છે. હાય !

સરસ્વતી

(હોશે હોશે) આજ તો મારા ધન્ય ભાગ્ય કે પિતાજીની સેવ
ઉઠાવવાનો પ્રસંગ સાંપડ્યો.

બ્રહ્મા

(થાકથી) હા, સર.

સરસ્વતી

(ફરિયાદ જેમ) પણ બાપુ, તમે કાર્યમગ્ન થાઓ છો. એટલે શરીરની સંભાળ લેતા નથી. અત્યારે તમે તદ્દન જ લોથ બન્યા હો એવું આ ચહેરાપર લખ્યું છે. (વિનતિથી) ચરણ ચાંપું ?

[સરસ્વતી બ્રહ્માના ચરણ આગળ ગોઠવાય છે.

બ્રહ્મા ના નથી કહી સકતા.]

(તળિયા દાબતાં) પરમ આનંદ ! (પોતાની હથેલીમાં જોઇ) આ રજ મારે હાથ ક્યાથી ? આજે જન્મ સફળ થયો.

[મનમાં કંઈક ધ્રુમરી આવતા બ્રહ્મા ઉભા થઇ જાય છે,
એટલે સરસ્વતી પણ સામર્થ્ય ઉભી થાય છે.]

(ડરતી), પિતાજી, મારું ચાપું ન ફાળ્યું ?

બ્રહ્મા

એવું કાંઈ નહિ. એટલું પૂરતું હતું. કુટેવને ઝાઝી યોષવી સારી નહિ.

સરસ્વતી

(ગળે લટકી) અને બાપુજી, આજે કેટલે વર્ષે તમે મને મીઠી બચી લરી ? મારી તેરમી જન્મગાઠને દિવસે મેં તમને પ્રણામ કરેલા ત્યારે તમે એ લાડ લગાવ્યાં હતાં. પછીથી તો હું શરમાવા માંડી અને મા ગમે તેટલું કહે તો યે આવવા પગ નહોતો ઉપડતો. આજે આચિંતાં ઉરના દાર ઉઘડી ગયાં !

બ્રહ્મા

(સરસ્વતીને નીચે ઉતારી) બેટા, સર, તું શરમાઇ મરતી એમાં યે. હું ગુન્હેગાર ને ?

સરસ્વતી

(ઠાવકી થઈ) ના રે. એવું મેં ક્યારે કહ્યું ?

પ્રહ્મા

(અકળાઈ) ત્યારે ?

સરસ્વતી

(ડહાપણથી) હું તો એમ પૂછતી હતી કે ફરીથી મારાપર વહાલ ક્યારે વરસાવશે ?

[પ્રહ્માની હુદ્દિ બહાર મારી જાય છે.]

(થનગન થઈ) બોલો, બાપુ.

પ્રહ્મા

(મહા મહેનતે) વ ર સા વી શ. (મનમાં) પણ વરસાવીશ ત્યારે એમા વાતસલ્ય હશે કે વંશીકરણ; એ કોણ જાણે છે !

[સંતાપથી સરસ્વતી ચૂપ છે.

સંતાપથી પ્રહ્મા મૌન સેવે છે.

સૌથી શાન્ત કુદરત છે.]

(ડોળથી) સર, તારો આવો ઉધમાતિયો સ્વભાવ હોય એમાં મારે આશ્ચર્યમુગ્ધ થવાનું નથી. કોઈ હોય તો, એનો ખરો જવાબદાર હું છું. તારું આખું બચપણ મારા હાથપર, મારાં ચુંબનોના વરસાદ વચ્ચે ઉછર્યું હતું. વિષણુ અને મહેશ મશકરીમાં એને મારી બાળકબુદ્ધિ કહેતા. પણ મને તેની તમા નહોતી. અરે ! વાત એટલે લગી વધતી કે ક્યારેક હું સાવિત્રીના કંઠાળાનું કારણ બનતો ! (સરલ ગ્મિતથી) પછી એ પૂછતી કે ત્યારે પયપાનની પીડા મેં સ્ત્રીને નસીબે શા વાસ્તે નાંખી ? ખરેખર, મારી દેલછા અત્યંત ત્રાસદાયક હતી !

સરસ્વતી

(કાલી થતી) હશે. બાકી એની ખાત્રી શી હોઈ શકે ?

[ખાત્રી લેખે બ્રહ્મા સરસ્વતીને ઘેરું ચુંબન લે છે.]

(ઉત્સાહમાં ઉછળી) સાચું, સાવ સાચું.

[બ્રહ્માનું હૃદય થરથર થાય છે.]

(ગાલ લુછતાં) પણ ચુંબને ચુંબને ફેર હોં, પિતાજી. તમારું પહેલું ચુંબન શીતલ હૃદયમાં ઠંડક રેડે એવું હવું : બીજું ઉનું પ્રાણને પ્રકુલ્લે એવું !

બ્રહ્મા

(મનમાં) મારા ચુંબને ચુંબને ફેર ?—વહાલ, વિકાર ને વિનાશ !

[પ્રાસાદ પામે કાંઈનો પગરવ સંભળાય છે.]

સરુ, જો તો ઘોણુ આવ્યું ?—સાવિત્રી ?

[સરસ્વતી નથ .]

દયામણી આખે બ્રહ્મા એ દશામાં દેખ્યા કરે છે.]

હૃદય, તારામાંથી મેં કામ જન્માવ્યો. આજે તે ને તું, સંખ્યા જઈ, મારા ધરતું નખખોદ વાળવા બેઠા છે !

સરસ્વતી

(બહારથી) પૂજ્ય પિતાજી, અહીં તો સંખ્યા અજબ ખાલી છે !

બ્રહ્મા

(મનમાં) જીવનસંખ્યા !

સરસ્વતી

(બહારથી) તપાસ કરીને હું હમણાં આત્રી, હોં.

પ્રહ્લા

વારુ.

[પ્રહ્લાની નજર મૂર્તિપર પડે છે. પ્રબળ આવેશમાં એને આંસિગે છે. એક ગાલ ચૂસે છે. પછી અળગા થઈ—]

હું હાથે કરીને હેરાન થાઉં છું. મારે વળી નિયમબંધન શાં ?—
શરમ શી ?—કાની ? (છાતી ઠોકી) પ્રહ્લાંડનો ઉત્પાદક હું છું : અજ્ઞાડનો
ઉપભોગક હું છું. સરસ્વતીનો ઉત્પાદક હું છું. સરસ્વતીનો ઉપભોગક
હું કેમ નહિ ?

[ઉન્માદથી પ્રહ્લા હથેલીમાં મૂઠી પછાડે છે. હોઠથી ખીપુડી
વગાડે છે.

સરસ્વતી પ્રવેશ કરે છે.]

સરસ્વતી

અણ્ણુ,...

પ્રહ્લા

(ઉંચું જોઈ) હંઅ, બેટા,...

સરસ્વતી

એ તો અનુચર નીકળ્યો ! આ બારણે ઉભો. પાર્વતીજીએ સંકેશો
મોકલ્યો છે.

[અનુચર પ્રણામ કરે છે.]

પ્રહ્લા

(અનુચરને) હંઅ. સાવિત્રી દેવી અહીં કયારે પધારે છે ?

અનુચર

આજની રાત ત્યાં રોકાશે. લક્ષ્મીદેવી પણ રહેવાનાં છે.

સરસ્વતી

કારણ ?

અનુચર

ખપોરની ચોપાટ માડી છે તે હજુ ચાલે છે.

બ્રહ્મા

અને શંકર દેવ શું કરે છે ?

અનુચર

શિકારે સીધાવ્યા છે.

સરસ્વતી

વાહ રે વાહ ! એક ચોપાટના દાવ ખેલે : બીજું શિકારના દાવ ખેલે !

બ્રહ્મા

(મનમાં) પાર્વતીની ચોપાટ ને શંકરનો શિકાર. સાવિત્રીની ચોપાટ ને બ્રહ્મા...

સરસ્વતી

પિતાજી, આને રજા આપીશું ?

બ્રહ્મા

ખુશીથી. (અનુચરને) જા. મારી વતી ત્રણેને કહેજે કે બાજી સત્યનિષ્ઠાથી રમે.

[ફરી પ્રણામ કરી અનુચર પાછો ફરે છે.]

સરસ્વતી

(સાનંદ) ત્યારે આપણેય અહીં કંઈક ખેલીએ તો ?

બ્રહ્મા

સર, લે; તારા કોડ પૂરા કર. (ખોળામાં ખેસાડી) તું બાળક હતી અને હું યુવાન હતો ત્યારે પહોરના પહોર લગી આપણે આમ ખેસી રહેતાં. હવે તને એવું રમવું ગમે ખરું ?

સરસ્વતી

શું કામ નહિ ? (મરડાઇ) પણ તમારી પાસે એવા ઠંડા પહેાર કયા છે ?

[બ્રહ્માથી સરસ્વતીનો દેહ લગીર ટપાય છે.]

(દાઢીમા આગળા પરોવી) બાપુજી, તમે મને જોળામા બેસાડી પણ રુદ્રદેવ તો ઉમાદેવીને પધરાવે છે ! અને પુરુષેશ્વર તો, કમલાને બાહુપાશમાં સમાવી, ગરડરાજ ઉપર વ્યોમવિહાર કરે છે ! મારી માતાને સંગાથમાં રાખી, તમે ચે કંઈક તાલ મચાવતા હો તો ?

[રમરવશ બ્રહ્મદેવ બાન ભૂલે છે. ઉત્સંગમાથી ઉંચકી, એએ બુદ્ધમધી સરસ્વતીને ધરતી સરસી કરે છે.
સરસ્વતી સમજી નય છે.]

(રંધિત ક્રોધથી) હું સરસ્વતી છું : સાવિત્રી નથી.

[બ્રહ્માને બે વચ્ચે ભેદ રહેા નથી.]

પિતા,...

બ્રહ્મા

કહે કે પતિ,...

[સરસ્વતી લાલ ઝીકે છે.

શિથિલ બ્રહ્મા એક ખુણામાં ઢીડી પડે છે.

આકુળ વ્યાકુળ સરસ્વતી બુમો મારતી બારણા તરફ દોડે છે.]

સરસ્વતી

ભાઇ, મોટાભાઇ ! આવો ધાઓ.

[પાપના પરિણામે બ્રહ્માને પાયમુ' મુખ પ્રગટ થાય છે.]

બ્રહ્મા

(ખૂણામાંથી) શંખિની, મારી આળસ વગોવવી છે. ?

૧૨૨ મ હ ન મં દિ ર

[મરીચિ આવી પહોંચે છે.]

સરસ્વતી

ઓ મોટાભાઈ,...

મરીચિ

સરુ બહેન, પિતાજીને શુ થયું ? આમ પરવશ કેમ પડ્યા છે ?
(પળ પછી) અને તું ચે કેમ બેબાકળી લાગે છે ?

બ્રહ્મા

કુભારી...

[દિઠમૂઠ માફક મરીચિ ઉભો છે]

સરસ્વતી

સાંભળ્યું કે, ભાઈ ? એ આપણા પિતા નથી; કોઈ પાપપ્રમા લાગે
લાગે છે. બાપુ મટીને બળાતકારે એ તમારા બનેલી...

મરીચિ

હેં એ... ?

બ્રહ્મા

(બેધડક) હા.

મરીચિ

દિ ક્યો છે ?

બ્રહ્મા

કપૂત, કુલાગાર ..

[અંતરિક્ષમાથી એક બાણ આવે છે, એન્ત્રથી બ્રહ્માનું પાંચમું
મુખ ઉઘાય છે. બાણ અને શીર નક્ષત્ર એ આકાશગંગા
ની નજીક જઈ વગે છે.

બન્ને ધનુષ ધાન્વ શંકર આવી ચડે છે.]

શંકર

(પુણ્યપ્રકોપથી, બ્રહ્માને) અધર્મમતિ, જે મુખમાથી અંગિરસ સમો પુત્ર પેદા કર્યો અને જે વાણીમાંથી સરસ્વતી સમી પુત્રી સરજી એની આ શી અધોગતિ ? દુર્વૃત્ત, તારૂં ક્ષેત્ર કે મંગલ હું દેખતો નથી. જા; અખિલ વિશ્વમા તને કોઈ અનુયાયી નહિ મળે !—શું કરું ? અશ્વઘ્ન અપશબ્દોથી ત્રાસી, મારે ત્રિકાંડ બાણ વડે તારું પાપ મુખ બીંધવું પડ્યું.

મરીચિ

મહાદેવ, અમારા ખાતર આપે બ્રહ્મહત્યા વહોરી ?

શંકર

હા, ભાઈ એની ચિંતા ન રાખીશ. આજથી હું ત્રિશૂલ ઉપર વારાણસી વસાવીશ : જ્યાં બ્રહ્મહત્યા સ્પર્શી શકતી નથી.

સરસ્વતી

પિતાતુલ્ય, મને ય મારી નાખો. શિયળ વિનાની સ્ત્રી, જીવતી કરતા મુએલી ભલી.

શંકર

દીકરી, તારામા મનનો મોહ નહોતો, વાણીનો વિલાસ નહોતો, કર્મની વિકૃતિ નહોતી. નીચતા, નરાધમતા તો આ કહેવાતા પ્રજાપ્રતિનિ છે કે જે પોતાની પુત્રીને ય ન પાળી શક્યો.

મરીચિ

(દિકર કરી) અને પેલા મૃત મુખને મારે તર્પણ.....

શંકર

એ દુર્મુખને કશા સંસ્કારની આવશ્યકતા નથી : કારણ એની

પરિણામે અન્ય નક્ષત્રોની સંગાથે એને યુગયુગ સુધી પ્રકાશવું પડશે. કટાક્ષમા લોક એને મૃતશીર્ષ કહેશે.

બ્રહ્મા

(સંતોષજેમ) એને અમરના મળશે.

શંકર

(સરસ્વતીને) એનામાં લાજ નથી—લાગણી નથી. ચાલ; અમારે ત્યાં. ઉષાની જોડે તને ઠીક પડશે.

સરસ્વતી

ચાલો. આ નરકમાં વધુ વાર સડવું નકામું છે. (જરા વિરામ પછી) પણ મને તો સંસારમા સાર રહ્યા નથી. પુરુષોની પામરતાનું લાન થઈ ગયું.

મરીચિ

(બ્રહ્માને) ક્યા મોંએ શુભો છો ? હજી હું એકલો જાણું છું. બધા એકલા થઈશું એટલે તો ચામડી ઉતારી નાખીશું.

[જોલ્યા વિના બ્રહ્મા શરીરત્યાગ કરે છે. ઘોર અધકારના રૂપમાં દસે દિશાઓ એનું ગ્રહણ કરે છે]

સરસ્વતી

(પ્રણામપૂર્વકે) મહાદેવ, મોટાભાઈ, આશીર્વાદ આપો.

[ગંકર અને મરીચિ સરસ્વતીને સમજવા મથે છે.

દરમિયાન સરસ્વતી કૃત્તિ બહાર દોડી નીચે છે.

પ્રાસાદને પગથિયે પડેલી લીલા ઉચ્છી લે છે. પછી કુંજ બહાર નાગી છૂટે છે. આખરે એ દોડતી દોડતી કોઈ સરિતાની ઉપરના વિગાળ વૃક્ષ નીચે આવે છે, એના પગલાના ધબકાઓ સંકોચાઈ એક મોંઘો પોતાની જાણ સમૈદી લે છે. પછી ઉભેલી ઢેલડી આધી હડી નીચે છે. મોરલાવું અશ્રુચિન્દ્ર ધૂળમાં રગડાળાય છે.]

આ સ્થળ પવિત્ર છે. (મોરલાની ડોકે હાથ વીંટાળી) મીઠા મોરલા, તું મારું વાહન બનીશ ? તારા સમા કામવિનયી કલાપ્રેમીની મારે ગરજ છે.

[રંગબેલો મોરલો ટહૂકાવડે દિશાઓ ગબવી સૂકે છે. અબજ દેલક દૂરથી પહોં પાડે છે. સરિતામાં તરતો હંસ પણ એમાં ભાગ લે છે.]

(જળમા જઇ) ઓ હંસલા, નીરક્ષીરનો ન્યાય તને આવડે છે. એવો સારઅસારનો વિવેકી પણ મારે જોઇએ છીએ ? જળમાં તું મારું વાહન બનીશ ને ?

[હર્ષથી હંસ પાખો ફફડાવે છે.]

(વૃક્ષ નીચેની શ્વેત શીલા આગળ આવી) પવિત્રતાની મૂર્તિ, તું મારું ભુવન. (વીણાને હૃદય સરસી આંખી) અને વહાલી, તું મારી સદાની સહચરી. (આંસુભરી આંખે આકાશમાં તાકી) મારાં કલ્પેલાં સત, ચિત, આનંદ મને ભુવનમાં જડયાં ખરાં.

૬૫૪

ખાનગી

પુસ્તકમાં છાપભૂલો પ્રમાણમાં જુન છે એટલે એની સુધ્ધિ-
ક્રિયા જવા દીધી છે. કેટલાક રાજદો, ઠા. ત. જુઓ, જુઓ,
નહિં, નહિ, ફૂલ, ફૂલ વગરે, વિવિધ ભેદજ્ઞીમા દેખા દે
છે. તેના સ્થિક કારણમાં ઉત્તર વિના એટલું કણુલ છે

એ દોષ છે.

૧૫ દિવસ : આ પુસ્તક વધુમાં વધુ ૧૫ દિવસ માટે રાખી શકાશે.

[illegible]

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ગ્રંથાલય

અમદાવાદ - ૯

જી.કે. ૨૩૩

૬૫૪

પંથાલ (૪૬)

મદન મંદિર - પંડ્યા, યશવંત

જી.કે. ૨૩૩

પંથાલ (૪૬)

૬૫૪

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ગ્રંથાલય

અમદાવાદ - ૯